

पावरी : अंक १

ढोल

आदिवासी चेतनेचे साप्ताहिक

सप्टेम्बर २००५

ढोल

आदिवासी चेतनेचे सामायिक

भाषा : पावरी

भाषा संशोधन-प्रकाशन केन्द्र

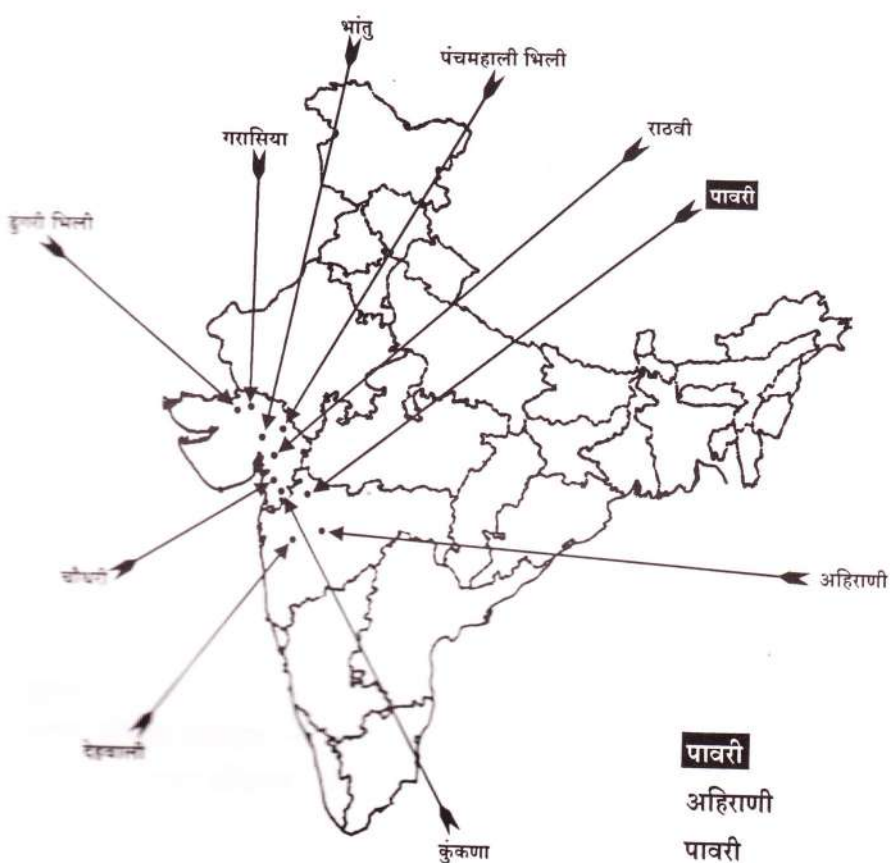
ढोल : आढलवासल ऒेतनेढे सामायलक
पावरी : अंक १ : सप्टेम्बर २००५

प्रकाशक
भाषा संशोधन-प्रकाशन केन्द्र
६२, श्रीनाथधाम डुप्लेक्स
दलनेश मललढ्या मागे
श्रीनगर सोसायटी समोर
वडोदरा-३९०००७

कलमत
व्यक्तलगत : रु.१०/-
संस्थाकीय : रु.२०/-

मुद्रक
वलराट प्रेस
सलद्धनाथ रोड, वडोदरा

भाषा भारती

पावरी

अहिराणी

पावरी

राठवी

चौधरी

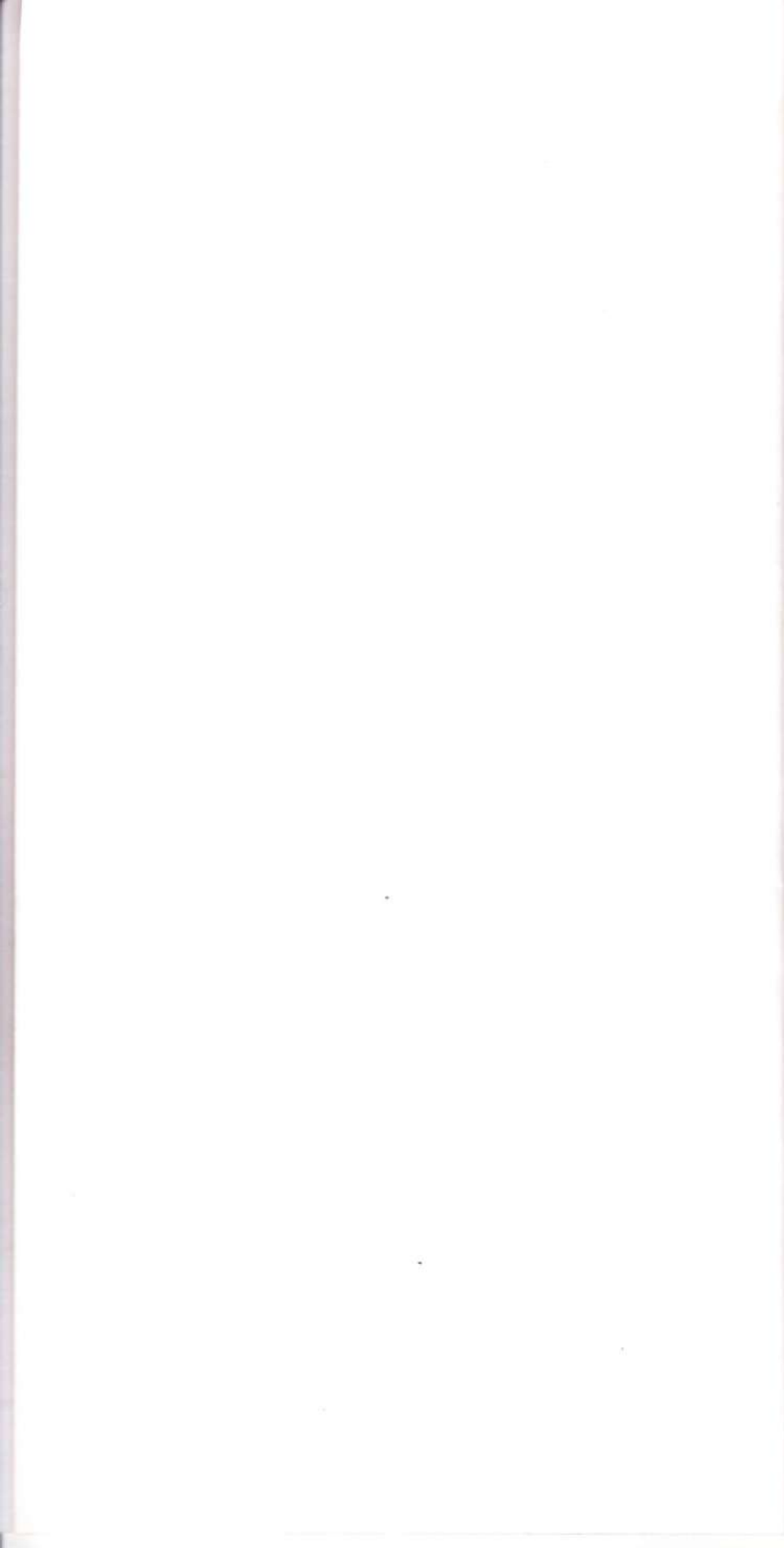
कुंकणा

पंचमहाली भिली

गरासिया

डुंगरी भिली

भांतु

આદિવાસી માળહન જીવન

ભારતો માય ઓલગ ઓલગ જાતિ-જમાતીન માળહે સેતાહા. ભારતોમાય ચુરબ ઓહલા પસરી રોહલા આદિવાસીન માળહન બાતી બાતીન રોચેળેન સ્થાનક સેહે. તિંદરો આચ્લા આદિવાસી સમાજન સ્વતંત્ર સમાજન રચના દેચ્ચાયતલો. ભારતો માયલા આદિવાસીન વિચાર કોરતા તિંદરો ઓલગ ઓલગ સમુહ ગટ દેચ્ચાયતલા, આચ્લા આદિવાસીન સમુહ ગટોન સામાજિક એને કઢી પરંપરા રીતિ રિવાજ પોચહા કમાવળેન પદ્ધતિ ઇનામ ઓલગ દેચ્ચાયતલો. ભાગો ભાગોમાય તિંદરો જાતેન સમુહ ઓલગ નાવન ઉલચ્ચતલા.

આદિવાસીન જીવન યં જાસ્તીકરીન જંગલ પર્યાવરણહાતે ચુપ આહનો નાતો રોચતલો. જમીન, જંગલ પાળી યા આદિવાસીન જીવળેન ગરજા સેહે. ચ્યાચેન ડુંગર, જંગલ પર્યાવરણમાયલે ભાંગાડલા. તિંદરો પેલીજ કઢીહાતે ચ્યા રોચતલા. તેની કઢી હાતેજ તિંદરો ઠસુ ડંમટલુ દેચ્ચાયતલુ ઓતરોજ ની કે ડુંગર જંગલોમાય પર્યાવરણ હાતે તિંદરો સ્વતંત્ર આદિવાસી સંસ્કૃતી જપીન મેલો સે ડુંગર બાસીમાય રોચતલા તોહ તિંદરો દુહરા સપાટી ભાગોમાયલાહાતે કમી સંબંધ આવતલો. તોહં તિંદરો જીવન ઓલગુજ દેચ્ચાયતલો.

આદિવાસીન સંસ્કૃતિન ઢેવ આજબી હોજકરીન સે પુળ એક વિસાવ્યા ગોરહોચ્ચેર વાટચાલ કંનચ્ચેર ચી કાળી હારકી લાગહે. થુડાક ગોરહોન ભી આરતાયહે. યો કોચતા ની આવતલો.

ભાષા

કાંલાબી સમાજન જી બોલીભાષા, આપળા ઢાડીન જીવનન ભાષા હાતેજ આપળ હકમેકાન હાતે બુલતલા. આપૂ જળાયતાજ એકેક માળુહ અલગ ભાષેમ બુલતા આવલા. આપના આઈ બાબાનજે જી ભાષા જળાયતાજ આવલી. પુચા જેહે મોટા ઓચતા જાતલા. તેહે અનુકરણ કરીન બુલતા આવતલા. ભાષા હાતેજ એકમેકાન સંબંધ કોરતલા. એને ઓલગ ઓલગ વિચાર કોરતલા. જી ભાષા આપુ બુલતલા ચીજ ભાષાહાજ આપળી માતૃભાષા સેહે. જી દુહરાન ભાષા હિકતલા, ચીજ ષ્વરહારોન ભાષા રોચતલી, ભાષા ચી દર દહા મૈલપર ભાષા બદલતી રોચતલી. તોહસીજ ચી આદિવાસીભાષા માય દોહ પંથરા મૈલપર ભિલ્લોએ પાવરા સમાજન ભાષાન શબ્દની બદલતા ચ્યજ શબ્દ એને ચ્યજ વાચ્ય એક અલગુજ તાલ એને ચાલમાય કોડતલા એને બુલતલા. પાવરા જાતીન પાવરી ભાષા તેહે દેચ્ચળેહે હારકીજ રોચતલી. પુળ જેહે જેહે હાતપુડામાય જાતલા તેહે તેહે ઇનીભાષાન લય બદલતલુ દેચ્ચાયતલુ. એને બુનેવેલે મુચ્ચોપર હાવભાવોમાય ફરેક દેચ્ચાયતલુ. ચી

दोह ते पंधरा मैल अंतरोपर थुडाक शब्दोन फरक देखायतलु. अने ओलग तो तराज अंतरोपर वाक्यन उच्चारन फरक देखायतलु. अने ओलग जाताज नवीनच भिलोरी भाषाण उगम आयतलुं देखायतलु. तिना भागोमायली भाषाहान ओलग नावन उलखतला.

आर्थिक जीवन

माणहन पोयहान दुंधु च्या रोयतला तिना भागोमाय पर्यावरणन अनुसरून ओहलो देखायतलो के ओन, लुगडा अने रोयणेन या जीवणेन गरजा तिंदरा पर्यावरणोमाय च्य जुडतलो तिनी संपत्तीमाय च्या भागतला तिंदरो परिस्थिति पर च्या पोयहान कामच्या कोरतला. जंगलोमायला झाडे, फोले, फोलवो हुदोणु अने वेचणु जनवेर पांलनु, खेतेकंनु, कांलीब्री मजुरी कंनु ओहलो देखायतलों. तिनामायजे आजेन तिंदरो पोयहान कामन विकास ओयलु से.

खेडायल्ला माणहेन आप आपणा गरजा ऐकमेकान मदतम भागाडता रोयतला. तिनाम शेतकरी यु पोयहामाय मुखी से. खेते अने खेतन संबधाम शेतक्यान गरजा होवकार भागाडतलु अने होवकारन गरजा शेतकरी पुरो कोरतलू. यं पेलदे खोज कठीनुसार खेडापल्ला पोयहान व्यवहार ओयतो आवलो. तोहं एवी खेडापल्लु बदल बांजारोम लेणदेणन ओयतलों. यं आदिवासीमाय पोयहान व्यवहारोम स्वरूप ओलग ओलग ओतु अने सेहे.

आदिवासी जीवन दुंगर जंगलोंन संपत्ति पर माधारोम रोयतला. तिंदरी पोयहान कामोमाय पर्यावरण ठसू देखायतलु. जीवन गरजा भागावणेन करो तिनाह खुब महेनत कंनु ओयतलो, आपणा मुडका तुडका गरजा भागावणेन करो तिंदरो आयुष खर्च ओयतलो. तेवी तिंदरो जीवन भागतलो, आजब्री आदिवासी पोयहान व्यवहारोम आदिम रुपमाय देखायतलो.

आदिवासी अर्थव्यवस्थान खाच अलग बातीन सेहेके तिंदरा संसारोम लागाकारो दिहादेहन समान च्या स्वोताहा कोरतला. खेतन कामह लागणाचो समान तियाच कंनु, हुपडी, घरन करी नवल्या तियाच कंनुं घरह लागणाचो लाकडा तासणू, वाहव्यान ओलग ओलग समान तियाच कंनुं. कादवन भासने तियाच कंनुं ओहला ओलग ओलग काममाय च्या तरबेज रोयतला. तोहलाज तेल गरज भागावणेन करी च्या डुल्यान तेल पावणु, धरोह लागीन मुकली जागे शिंगणा, वाल, लोहण, डुगंल्या, मिर्चा लागवणु. ओहला दाडीने खणोमाय लागणाचो फलबाजी खोताहा कोरतला स्वोताहा मुंडीपल्ला जुटा कांतुनू, हुताच, कुंभारण, मिस्तरीण, तेली नावयन ओहला कामोमाय च्या तरबेज रोयतला. तोहलाज सालदारन कामेजी च्या कोरतला. दुर्गम दुंगरोम बारी दरीम अहो चेटा अंतरोपर तिंदरा खुपड्या रोमतला. लुडान आध्याचे लुगडा लता ओला समानकरी तिनुहु बारथे बाजरोमां जाणु ओयतलो. ओहला समान बीच्या वरहन एकवारी लावतला स्वोताहा पूरा कोरतला. दुर्गम दुंगर पट्टीम च्या अंजुबी टिकीन सेहे.

आदिवासी माणहन आर्थिक कामन आढावुं लेदले तिंदक स्वोतान मालमतु अने जंगलोन मालमतु अहे दुय बतीन पोडतला. स्वोतान मालमत्तामाय जमीन इ महत्वान से. जंगलन मालमतु इनाम गावन बाबथ पडीत जमीनीपर फोलवो झाड रोयतलो. या गावन गोवांदी माना रोयतलु. ओहली जमानीपर त्राचडा चानुं, कादमुले, फोल, हुदणु ओहलो आर्थिक पोयहान काम चालतलो पुण ऐवी दुंगर पडीमाय जमीन वनखाते ताबामाय लेदलो. तिनापर गोवाधी मालकी कमी ओयतो जातलो. तोह स्वोतान मालमचापर इना भागोमाय थुडीज जागा देखायतली. स्वोतान मालमतापर घर, खेत, जमीन, पाछा जनावरे, दागदागीनो ओहलो मुडायतलो, आहली मालमत्ता कुंटुंबान महेनतन मिलवतला तिंदरो जीवन खुब कष्टान रोयतलो.

आदिवासीन जात पंचायत

भाबतोमाय ओलग ओलग जाति जमातीन समाजन ठेव अवलोकन कोरतला ओहलो देखायतलो के ओलग ओलग जाति जमातीन समाज पंचायत जातपंचायत रोयतली ओहली समाज पंचायत माय तिना तिना जमातीमाय खुब महत्वान स्थान रोयतलो. ओतरो निमदे के या पंचायत तिना समाजन बांधनी अने रसनान मुख्यकण समजायतलो. इनी पंचायती पर ओलग ओलग जाति जमातीन अस्तीत्व तोहलोज ओलगुजपणामय तिंदक बरोसुं रोयतलुं. ओहला पंचायतीन आर्थिक तोहलाज सांस्कृतिक कामण विभागणी कल्ली देखायतली. तिना आखा समाजन सामजिक किंमत खुब महत्वान रोयतली. तोहं समाजन ऐक जुटन भावना देखायतली.

आदिवासी समाजन रचना अने समाज पद्धतिमाय ओहलो देखायतलो के या आदिवासी जातीन रुप ओलग ओलग गटन विभागला सेहे. तिना तिना गटन विहविहान समाजन व्यवहार तोहलाज समाजन प्रथा होजकुरीन पार पाडतला आवहे इनांकरी तिंदरो थुडक समाजन नीती नियमन होजकरीन अमलबजावणी तिना तिना समाज गटन रोयतला. तिनांकरी समाजन माणहद वावता बी आवतलो. आखा आदिवासी समुदमाय ध्येय धोरणे नीती नियम धार्मिक तोहलाज रुढीन कामोमाय फरक देखायतलो. इनाज कारणोमाय आखा आदिवासीन गटन स्वतंत्र ओहलो खास मुख देखायतलो. दुहरा गटोदेखा स्वोतान ओहलो तिंदरी सामाजिक गुण रोयतलो. तिनांकरी आखा आदिवासी गटन ऐक ओलगज स्वतंत्र ओहलो समाजन रचना देखणेन आवतलो. आदिवासी पाडामाय स्वोतान शासन पद्धतिमाय आखां गटन समाजन काम अने रीति विवाजन स्वरूपमाय प्रतिबिंबीत ओयतू रोयतलू. ओहला पाडाम, गावोमाय स्वोतान शासन थुडूक फरक गावगावोमाय देखायतलू. तोहलोज पावरा माणहन समाजन संघटनबी उपल्ली बातीन गावगावोन देखायतलो. तिंदरो समाजन संघटन ऐक संघ अने मंजबुत ओहलो देखायतलो.

भाषा : देहवाली

राणी इम्ब्रावती

एक आथो राजा, तियां एक पोयरो आनू रानी. तियां राज्यम् तें खूब सुखी जिवतेला फेली रानी आखे का. आरेक राजा! आपू खूब मिल्कत हा. बारागाउँ आही, बांस गाउँ अनाज हाय. एका एक तियां राज्यम् दूकाल पोड्यो. मालदार राजाल बारा गाउँ अनाज १२ गांवुम, चार माहांन आदालो, ब्रेन मांहाज हेर वाय्यो. हातीं तों अनाज आज काई, हाकाल काई गाउँ चालान लाम्यें. आखें अनाज राजाही लोकुहून वाटी देदों. राजाल एकहीं का लोक खूब खूशीम् जीवि रीयाह.

तियाबाद तियां राज्यम् दूकाल पोड्यो. फेली राणी आखे का जात धर्म के अयो तामिभ्यो दुःख बोदलाम. एककाई बीजा दिह दुःख वादयो. ताहा गांवूमने केडां फूच्यो नाँय. फेली राणी आखे का राजा दुःख पड्यो ता केडो हेरा नाह आवतो. राजाह आख्यो का आरेक रानी एक दूःखील बीजो दूःखी केहकीं हेरां आवे. केतां-केतां राजाल खुबूज हारों नाँय लागं लाम्यो. तिया तबियत बिगडी, आय हांती राजा मोई गियो. राजा पोयरो आन राणी खूब रोडां लाग्यें. राजा मोयातूम गाँवू लोक केडा आला नाँय. राणी फोकदीन रोडां लागी, पोयरो बी मुतकों ठोकीन रोडां लोव्यो. ताँव लूग केडां नाय फूच्यो. फेली राणी आखे का! आरेक बेटा! आवुह ऐहकीं कोतेंक रोडतें रीहु चाल काइ तेबी इलाज केअजी. याहकी आनू पोंयराई ब्रेनीह राजाअ मूर्दाल वोगे केकला कोशिश केअयी. माँहाव्या खाटलावे तियाल थोव्यो आन णतीं याहकीन पोयरो उखलूतेहें. पोयरो मूनका वेले ताहाँ याहकी पागु वेले याहकी मूनको वेले ताहाँ पोयरो पागु वेले, पेन तों राजा मूदाँ काय उखलातों नाहाँ. ब्रेनी बादुल सादुल केअतेंह पेन तियां. कोशिश ऐडे जाहे. तो उखलातो नाहाँ. आखरी पे मांहुज मोडों ता उखलाय केहकी. राणील विचार आलो का आमी उखलातों नाहाँ ता काई केअजी. फेली राणीह पोयबाल आख्यो का आरेक बेटा तूमां आमां जिन्दी उक कम जहकी आलो वेरी तेहकीज जाजे..... मोर्योमांहाव्यापे साटाकारीन दूलूल आग लागवी देदी. तिहींज ते बारा काहुअ टपूप जाईनबोही गीये तिहीनेज तीन रातीयान तीन दिह लूग मिलका! बोली ते हेअते रीये आन रोडते पेन गाँवु मेने डांह फूच्यो नांय. बारापाउँ आथे तिहमने केडांहा काय नाँय देदों. फेली राणी आखे का! माँ पोयरा आपनेह ईहीं काई आसरो मिले एकही होम जातों नाहाँ, आमी काई के अजी. फेलो पोयरो आखेका आरेक चाहकी! तोअ काय होगवाडीये हाप का नाहां. याहकी आखे का आरेक! पोयरा तोअ दूर नाटक्यो मांमोह हाय पेन तो ईया वनवायू तियु वेले रेहे. आपुहं तिही जाजी. बासताहाँ ब्रेनी याहडिकेंह चालतेंह-

चालतेंह वोहती टाकतेहं, उजाडी लतेहं फाचे टाकतेहं आन उजाडतेंह. आखो जंगलू जी हाउ नाँह केअतो, वोल्या पांय बी तियांहान(बेनी याहडीकांन) हेरां ओंटीकी जाहे.

बासताहां फेलो पोयरो आखका! ओरक याहकी केतेक सेटे हाय तिया नामां पागों बी मान ता खूब ओत्र लागीह. फेली याहकी आखे का आरेक पोयरो! इया डोगूम तू काहीं जाहो ओते सेटे सापाटीमने आले ताहाँ नाँय आन इहीं आवीन लागीह का. फेलें बाघ कहे गाँगेह ताँहा, आछाली कहें बेबाह ताहाँ बांदरे ऐहे-तेहे गुअखूते फिरतेंह. फेलो हाय ता नाँयज मान्यो, आखरीय गिया ता गियोज.

बासताहाँ हांती फेलो पोयरो गियो तोज गियो ता वनूम जादन लील मांखी(मद माखी) वेह लीअन ऐका चाडवा डीबराम बोही गियो. फाचे फिरी आलोच नाँय. फेली याहकी हायता तियाल वाट हेरां टेकी. आमी आवे ताहां आवे वाट जोवी जोवी न थाकी गियी. ऐहें-तेहें बाँबलूती फिरे पेन काय केडा वारो नाँय ना गुसे नाँय. ते ऐहलीं विचारीन राडां लागी का मा नव नवस्यो ऐकूज पोयरो हाय आन कादास तियाल ऐगाह जानावरुह तीखू लदो का कायका हाती ऐगाह आछालां ओरपी लेदो क काय वियों. ओती मोडी वनवायूम तो मान कांही मिली का विचारम खूब राडां लागी. ऐकही हातकेअती, होदती-होदती आखखा रादून फीरी बोलेह आन सेवटीपे एक चाडवा तोले उब्री बीअन तीहींज रोडती जाहे, हातकूअती जाहे. हातकेअतां, रोडतां फेली जिहीं उब्री रेहे तिहींज तियुल काइक बोरेहवी जातेंह. तिहींज तियुं चुटलीहीं लूग ओघह लागी जाहे पेन फेलो उकाशे(आवाज)निंगेह, तो आवाज मां डाहकी रोडेह तिज हाय.

बासताहाँ फेलो पोयरो जुगू टोपुवने धरतीपे माहाँ(मोनवी) वेह लीन आवेह ताँउ हायता फेली चाहकी वाय-वाय बाँबला आवाज उनाँय देहे. पोयरो शंक्ली जाईन हातीं फेला राफुल हायता नातू कीं ठोकी देहे आन याहकी चूटली तिअन उब्री की लेहे. फेलो आखेह का आरेक याहकी! तूं ओडी काहा रोडतली? फेलो आखेका मा चिळा तु मां ऐकुज नव नस्यो पोयरो हाय काहीं जातो रेहलो, मान तूं खूब इत आवतलो तियाल आंय कांटी जनाँय जाउ. पेन तो पावूहू गाँव आखी इहींने कोतेक छोटे हाय. फेली याहकी आखेका! आमी ऐ काली वनवाह टाकीन आगला निंगी जातेह फेलो पायरो आखेह कोतेक सेटे हाय, ताउज फेली याहकी आखेह आहेक बेटा! फेलो डोगीवे गांव देखवाही तोंज तो मामां कोअ हाय आन इहूबराज मेहेल तो मामां हाय.

बासताहाँ फेलो पोयरो आखेका का आरेक याहकी! तूं आमीं तो पावू कोअ जो आन आंय फेली गाँवू बाबे होनांअ वे हाय तिही पाँय पिअनू आवूह. फेली याहकी आखे का ऐवलों चूटला वालों पाँगो हाय ऐपुंज आपुंज. बासताहाँ फेलो पोयरो हानांअ वेअयु गोदुपे जाईन बोढो "अखोत बोले बोखतबोले डोहला पुड जोहवावे पोरो आसडो आनू डेगकों लीअनू वाहवा मामां पोयरी आवां

जो जवे" बास हाँती फेली पोयरी पोरो, आसडोन डेगळो लीअन पांच लान् आली. आवतांज वेयूम पोशे यक्यो. तीयाल काय हेअर्यो नाँया, डेंगकों पोईन फेली हातीं मूनकापे थोवीन जा टेकी तोता मूर्ज पोयरो आख्वाँ टेक्यो का मान पाँय पाजती ता काय वेअतों. फेली आखे का का आय मा ब्राहकाल कोल्योहे पाँय नाँहा देती ता तूलकाहींनो दूयु. तूल वाग खाय जाय मोरखी लागे तूल दूशमनूल काहींने आलोह सीसकालोह निडाम निंबवा ओडा गूंबा लीन बोही रेयोहना मोवे पाँय मांगोह का? फेलो पोयरो आख्वाँ टेक्यो का मान पाँय पाजती जो नेता वेअथूम कूदी पोडीन पी लेहें. फेलीहं विचार केयों का वेयूम कूदी पोडी ता आख्खों पांच बिगाडी दिअ. हाँतीतिया विचारूम तियूर पाँय पाजी देदें. फेली पाँय काडीन जां टेकी ताउज फेलो पोयरो आखेह का मान उगावी बी दे. फेली आखे का तूल मोरखी लागे तो आथुम बी चांदे हाय, पागुम बी चांदे डिलुमने पू निगीह आन् बिणी-बिणीमांखे लीन बोडोह आन उगावी मांगोह का. फेलो आखेका उंगावी दे नेता वेयूम कूदी पोडेंह आन उंगीन निगेंह. फेली णाती गाय देती जाहे आन उंगावती जाहे, फाचे पोतेडें बी तोवी मांगेह. बासताहाँ फेली हांती डेंगळो मूतकापे थोवीन कोअ चालु पोडी. फेलो आखेह का आमीं मान कोडीपे बोहावी ले.

तियाल आखेह का माकूलजे कांहीने आलोहो आन् फाचो कोळीये(केड) पे बाँहा होघेपोयरी आखेका बोहावी ले नेता वेअथूम कूदी पोडेंह. बासताहाँ फेली मूनकापे डेंगको थोवीन आथुम पोरो लीन पोयबाल कोळीपे बोहावी लेहे. फेलो आखेका "ओखतवोले बोखतवोले पोहला पोयरा जोणवोले डोहलापुतु जोह वोले आगाली डोंगे टाकेता फासाली वोली आवां जो जवे." आन हातीं फेली आगलां डोंगे टाके ता फासाली आवां टेकी. फेली आखे का मोरखी लागे याल आगलां जाहुं ताहाँ फासला बोली आवा हे, आंय होकी होकी जाहू तेबी आगलां जावातांह नांह. फेल् रोग आवी गियी. ता तियाल(पोयबाल) ऐक्ज फेकार्यो ता खूब सेटे चाणा खेतूम टेखांह पे पोड्यो.

तिहींज बोहीन रोळां लाग्यो. बासताहाँ पोयबाल रोग चोळी ता तियां रोगीम उलटी भंग चीरी टांकी आन् बागल्यो वेहरो कालो कोडो तियाब केअयो. जांबो डोग लो पोवी लेहो, जेहरेंफेडो बादयो आन् पागुम मोज्यें पोवीन गूगरीया बादया. बासताहाँ हांती कोडापे कूदी बोडो आन् काला पूतूज रोवो देतो नींगी गीयो. ता उदलो ओतोज देख्यायां लाग्यो, पान बी नांय पोड्यो तांउ पोयरी आगलां कोडो ओळी गियो. फेली आखे का तूल मोरखी लागे, ओ काहींने आतो हाशे बीलांजे गूअबो लीन आवी गीयो, तूल मोरखी लागे तूल दूशमतूल का तो अहडो माँहू वे ता जीवतों-जागतों राज बी सोबे आन् गांव बी सोबे आन् गादीबी सोबे. फेली पोयरील विचार आलो का आरेक दादा तू आमां कोअ केहकीबी राहदादीयो मूसाफिर जा हे तो आमां को पाई पिया वगुब जातो नहिं. तूं ऐक घेडी तेबी टोलतो ता हाशे. फेलो पोयरो आखेका मांय कैडा को जातो नाहाँ आन केटांणी पाई पितो नाहां. कैडा को बोहतो नाहाँ आन् जातो नाहाँ. फेली

आखे ऐक घेडी टोलतो का काय वेखतो दुश्मन.

बासताहाँ फेलो हांती होना वेयूप पादरो निर्गी गीयो आन् बोगल्यो व्हय्योकोडो बी दोब्रावी देंदो, डोगलो, गूगरीया फेटोबी दोब्रावी देतो, आन आखेका "अखतवोले बखतवोले पोहला पोयरा जोह वोले आजीबी वाहवा मांमां पोयरी आसलोपोरो लीअन् आजी वेयु आवां जोजवे." हाक टाकी देताजे फेली हातीं देगणोन पोरो-आसलो लीन आली आन वेयू गोदूपे पोरो आसलो थोवीन आखेका चाल मद होदी खां दे. फेली ऐहे तेहे मद होदेह पेन काय मिलतो नाहाँ. फास वोली आवा टेकी ताँउज होंबूर फेला चाडवांये हुण आड्यो मद पिपलया केहे तिहणे तियू नोजूर पोडी. चाडवां उचों आथो हांती ऐक लांबो वांहटो होदीन ऐठाने दूअची देहे. देतांज फेलों पोयरो महु माखी वेहे लीन बोहेणे हातीं, दूचूतांज मूती रहे. ऐक हूकाला पाना पे तो मूत पोडेह हाती ते पोयरी मद जाईन चाटी खाहे. फाचे ते दुचेह ता फाचेबी तेहकींज मूतबालो लागेह. फेली बासताहाँ फेली हातीं डेगळाम् पाई लीन चालती पोळी. आन हाती तो पोयरो बी तियू फाचालाँ चालतो टेकीयो (नामोह आपेको आव पाणीजे जवाई.... आपकी जय) फेली आखेका तूल मोखी लागे बाहकाल बी देखलो नाँय न दावलों आन तियाल बाहकोबी जोवाई आखेह. पोयराल कोअ हादीन बोहाव्यो. फेलो पोयरो आखे का आबेक मामां काम-काज कांय वे ता मां डेडीअ वरतायु केअतां काय बी काम मान आपा. नामांह आख्यो का आबेक जवाई काजे-कामे ता बाठेज होपाले हाय पेंन इकूकडें-बोकडे तेबी चारजे. पेन इयानबी कांही जाईन चारोह, गाँवु हिवुम ली जाईन तेबी चारजे. आन वांअती वेले ऐपला ओखडाम कूकडें उंबकी दीन तिया बायल हूवि रेजे. फेलो हांती वेगयोंकूके चारी लालो आन वेली पे मांडा वाट हेअतो बांही रीयो. आखदीह हुदी रखडीन शेवडी खूब पुरावो वेहे हाती केड तीअन इतवूतो जोती रेहे. तोतामुंज फेली पोयरी मांडो लीन आवेहे. तो ऐहकी विचारे, कागोवारी चाकरीम कांवी हारोंज रादयो वेरीअ ऐक्का हेहे ताउं ता फोली मांडो वाट कूकडां खेचकां भाजी, तिया तो, मोत्येंज मोय पाडतेंह, आगली रात-फासलां-चालां टेकी आन फासली रात आगलाँ चालांन टेकी. तिया ऐठाने उनीन बी होरकां लागी रातीअ बी दीह देख्यां टेक्यो आन दिहु बी चाँद, आज काय काल काय ऐहकीं दिह काडां टेक्यो, फेलो आगली रात आगलीं चाले न फासली रात फासलां मध्यम रातीअ उनो उनो बाफ ठोकती होना ढालीम मांडो आवेह वुनुरने आने हांती तो खायनेहूवी जाहे. फेलो फोली मांडा आन कूकडां खेचकां भाजील आकाश मार्गुम उडावी देहे. रोददीण कूकडों खयकां लाजी आन फोलीमांडो हीअन तियाल बोग चोळी जाहे. बासताहां हांती तो साती मोल काटीन बीलाक्यो वाद्य बनावेहे, बासताहाँ बीलाड्यो वांग बोनाव्यो णाती फेलो कुणगी आखेहे का मान काहा गुंथी टाक्यो(मान काहा बनाव्यां) पोयरो आखे का तो मानका वरज काम हाय, आंय आखु तेहडीतो केकला. बासताहाँ हाती फेलो पोयरो होवारांन् गीयो वाग खेतो. तियाल उडलावीउडलावीन माथो चालू

कीअ देदो मामो कुचे का कोहे रा जवाँहि करे ली गीयोह. फले आखे का ऐहेज बिलकाम ली विठोह. आन कुकुडो होदी काड्यो. तियाल टांगी केरावे आन मामो आखेकातूमूह आय बेनी पोयरांह मिलीन उखली लेदो. बासताहां बेन खेतू पूरावापे जाईन पोयरीहं टाकी देदो न जाती टीयी. फेलो पोयरांल हाय ता रोग चोळी तियांह बेनी टेंगळा तीअन कौअ थोवी आलो. बोलीये तो इतवुतो बाहे का कुयुह कूक्का लाजी केयसी वेटी आखीन सोबक्या चाटतो बोही बेहे ताउंज फेली पोयरी आवेह फोली मांडो हादावे जुगुप ते. आन हांती तो मामाहल ऐहकी आखेहे का जवाईं तेहरा तुमुह बोकडे चारजा. पेन काहीं चाराहा इयाहान हिवारा मिवावाम चारी लावजा.

बासताहां हांती तो साती मोल काड्यो आन बिलाड्यो वाघ बनावी देदो. बिलाड्यो वाग काला कूणबी फूया लाग्यो का मान काहाझुधी टाक्यो. फेलो पोयरो आखे का तो साख्खा गोरज काम हाय. माँय आखु तेहकी ककला. आह न हाती तिया बिलाड्या वागुल बिलकाम दोब्रावी आलो. आन हांती वेगरीओ उठीन बोबडे चारा जंगलम ली गियो बिलकाम ली न गीयो जिही वाग बोहावी थोवलो. बाकूड बी हूकरायु चोरा नांय दे बोकलीहीन आने फासलां-फासलां बेबाता ज फिरे. बोकली फासलां बोबूक दोवळा टेक्यो, बोकली निगीगीयी पेत बोकूड ति पाड्यो वागूह. फेलो पोयरो बोंबलान टेक्यो का बायु बिचारा बोकुल वागुह तेअयो आवजाहे. फूयू उँगारो लीन दोवली तियू फासलां मामो आन मामां फायली तिया पोयरी उँगारो लीन दोवली. जाय जायन तियूह पोयरांल उँगारा मारो दा चालू की देदो. तियाल उँडलावी-उँडलावीन मारो दां चालु कअयो. माँमो आंखे के केहेरा कहेरा ली गियोह. ऐहेरा ऐहे ली बिठो आखरी पे बाकूळ होदी काड्यो बिलकामने. आय हांती मामोह तियाल टांगी केराव्यो आन बेनी पोयरांन उखलाव्यो. चालते-चालते बेन खेतू पूरावापे जाईन पोयरींह. तियील(टांगी) टाकी देदी न कौअ जाती दीयी. फेला पोयरांह तियाल बेनी चारी पागुम बांदीन गाती बांदीन कौअ थोवी आलो.

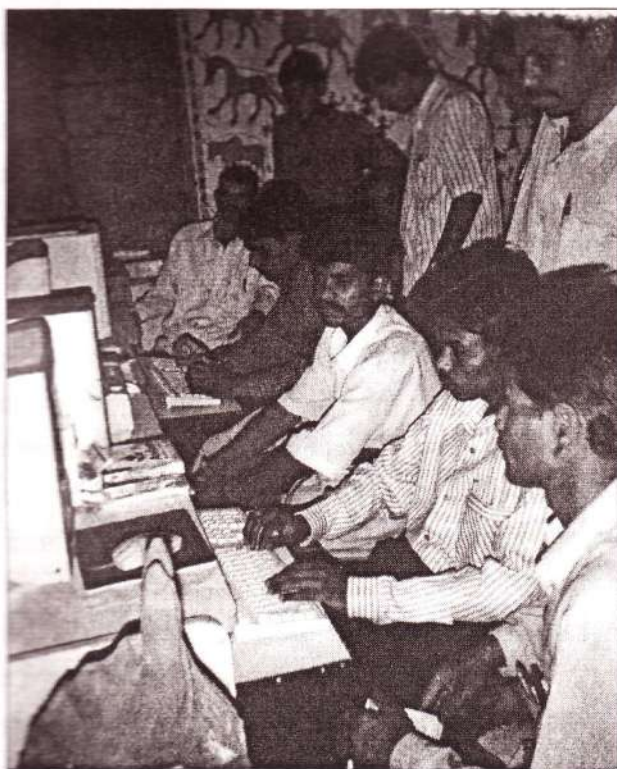
बासताहाँ फेलो इतवुतो बोठो का कूककां भाजी ता नाँहा खावायी पेन आजता बोकडां भाजी खा मिलीज. सोबळ्या चाटतो तो बोही दीयो. ओतामूजति पोयरी मांडो लीन आवेहे. एकुज तो हेए ताउता फोली मांडोन खेचकां भाजी. फोली मांडोन खेचके आकाश मार्गूम उडावी देहे आन हांती जुगुपने मध्यम रात्रील होनाअ थालीम बाफ ठोकतो मांडो आवेह. फेली पोयरी खुब दीहने विचारे का ओ फोली मांडो न खेचकां खावातें ह तेबी ओडो काहा पोहाहे. ओ काय खाहे. ते ढाकीज दोबीन हे हे. ताउता होना थालीम बाफ ठोकतो मांडो आवेह. ते तिहरीज ऐहकी नक्की केहे का आजने जों चुलीम चुके, जो आमुह खातेह वेशी तोंज आमुह याल बी खावावुह.

बासताहाँ फेलो हांती इम्बावती(पोयरी) आने तिया पोहल्या पोयरा संबंध मामांह बी तियांहान हांती राजी खुशीकी वोराल की देदों, एकदीह पोयरो आखां

टेक्यो का आरीक शानी माँ बी ओतो मोडें राज पाठ आथो मिलकत आथी आँय मां तुनूम जा हाँय आन हांती वतुनूम जा राजी विया.

बासताहं फेलो हांती कोडा वालगांम गियो आन हाबो हीन कोडो होदयो आन कोलापे बोहीन तियां वतुनूम निर्गीं पोड्यो. चालतां-चालतां बासताहाँ विजली बंध तोलते नीगीं जातेहं. बासताहाँ तिया दिदु मदया रातील तिया वतुनूम पोचतेर.

बासताहाँ बाब पक उँगाबो तोरतीय ठोकी देदो ता बाब मोजला नेहल(ओवाली) बोनी गीची. बासताहाँ आब्याय गीचो का तियां ढोर-बासली - बाठी मिलकत जेहकीं आथी तेहकींज आवी गीची. आन हातीं कूकअ आरी बाठे माहे झालेबोहां जागो होदते फिरां लाब्ये. पेन तियांहांन ता ते ओवालीज नजुब पोडे. बाठे विचार कअतें वी गिये. आन हांती ते वेगरीपे. बादापाडा गाबु लोक हेरां बोल्या बाठा आमीं राजाल मानां लाब्यात गाबु वाला आपे आन राजा तियाहांत आपे. केतां केतां राजपाठ हाबकीं चालांन लाब्यो आन पोयबो आब्ये का आरेक शानी मां बी याहकी हाय तियुल बी इहींज हादी लेजी. आन हातीं याहकील हाबावां कानलो टाक्यो. काकलो मिलतांज याहकी खोकलो बोलती आवी गीची. आन हांती बादे ऐकातर वी अन खाहल पिहले न मोज्या केअतले.

राणी इम्ब्रावती

एक राजा होता. त्याच्या राणी आणि मुलां बरोबर तो सुखी होता. संध्याकाळच्या जेवणासाठी ते सर्व एकत्र बसलेले असताना राणी राजाला म्हणाली, 'महाराज, आपल्याकडे भरपूर संपत्ती आहे. बारा बैलगाड्या, धान्य, जनावरे आणि साधन संपत्ती आहे. कोणत्याच प्रकारची आपल्याला टंचाई नाही.

राजाने विचार केला की, एवढे धान्य माझ्या घरात असताना प्रजा का भुकेने मरत आहे. त्याने आपले धान्य प्रजेला वाटून देण्याचा निर्णय केला. त्याने धान्य बारागावात प्रत्येक कुटुंबाला दहा किलो प्रमाणे वाटून दिले. गावातील सर्व माणसांनी धान्य नेले. राजाला वाटले की प्रजा आता सुखी होईल.

त्यानंतर थोड्याच दिवसात राज्यात मोठा दुष्काळ पडला. राजाही गरीब झाला. राजालाही रोजचे जेवण मिळणे अवघड झाले. त्यामुळे राजाची अवस्था मरणप्राय झाली. राणी विचार केला की आपल्याकडे जे काही होते ते राजाने सर्वांना वाटून दिले. आता राजाची तब्वेत खराब आहे. हे संकट कसे टळेल? थोड्याच दिवसात राजा मरण पावला. राजाच्या मृत्युयात्रेत सुद्धा कोणीही आले नाही. राणीला खूप राग आला. शेवटी कोणाचीच साथ मिळाली नाही. तेव्हा राणीने राजपुत्राला सांगितले, 'बेटा घे कुन्हाड, जंगलातील लाकडे तोडून आण.' मुलाने जंगलात जाऊन लाकडे तोडून आणली. दोघे मिळून राजाचे प्रेत उचलू लागले. परंतु शरीर जागेवरून किंचीतही हलत नव्हते. ते दोघे उचलून थकले. राणी विचारात पडली. राजा तर नाहीये तर ह्या घराचे आपण काय करायचे. त्यांच्याशिवाय राज्यही काय कामाचे. त्यांनी घराच्या चोहीकडे लाकडे ठेवली. गुरांचे दोर सोडून त्यांना जंगलात पाठवून दिले. घराचे दार बंद करून घराला पेटवून दिले. घराबाहेर बसून तीन दिवस रडत बसले. घर पेटतांना गावातील माणसे पहात होती. पण कोणीही जवळ आले नाही.

त्या दोघांना आता जगायला कोणताच आधार राहीला नव्हता. राणी व राजपुत्राने जंगलाची वाट धरली. वस्ती पासून दूर ते दाट जंगलात गेले. मुलगा म्हणाला, 'आई आता जगायला कोणताच आधार राहीलेला नाही. तुमच्या एखाद्या नातेवाईकाईका कडे जाऊ या.' राणी म्हणाली, 'बेटा तुझा मामा आहे. पण या जंगलातून जाणे खूप कठीण आहे.' ते दोघे हळूहळू पुढे चालू लागली. जंगलात विविध रानटी पशुपक्षांचा आवाज ऐकू येत होता. जंगलातील दाट झाडी पुढे जायला हिंमत देत नव्हती. त्यावेळी राजपुत्राला परसाकडेला लागली. त्याने आईला सांगितले व एकटाच परसाकडेला जंगलात गेला. आई वाट पाहून थकली. दिवस मावळला पण राजपुत्र काही आला नाही. राणी वेडीपीसी झाली. रडत रडत मुलाला हाक मारू लागली. सगळीकडे फिरून थकली पण मुलाचा काही पत्ता लागला नाही. तिला वाटले की आपल्या मुलाला जंगली जनावरांनी मारून खाळे असेल. तिचा तो एकुलता एक मुलगा होता. ती विचार करत एका झाडा खाली उभी राहून रडत होती. जशी उभी होती तशीच कितीतरी दिवस उभी राहिली. तिच्या पायावर

उधई चढू लागली. तिचे सर्व शरीरावर वारूळ झाले. तिचा रडण्याचा आवाज बारीक झाला. मुलगा मधमाशीचे रुप घेऊन ऊडत फिरू लागला. फिरता फिरता त्या झाडावर येऊन बसला. आणि विचार करू लागला. माझ्या आईला रानटी जनावरांनी मारून टाकले असावे. त्याने माणसाचे रुप घेतले. त्याला माणसाचा बारीक आवाज आला. त्याने इकडे तिकडे पाहीले. तो त्या वारूळाजवळ गेला. त्यातून बारीक आवाज येत होता. त्याने वारूळाला लाथ मारली. त्याला तिच्या आईची वेणी दिसली. वेणी धरून त्याने आईला खेचून काढली. राणी म्हणाली, 'माझ्या मुला, तुझी मी किती दिवसांपासून वाट पहात होते. मुलगा म्हणाला, जे झाले ते झाले आता हे सांग की मामाचे घर किती दूर आहे ? व दोघेही परत चालू लागले.

वाटेत दाट जंगलात त्यांना अतोनात कष्ट होत होते. ते दोघे हे सर्व सहन करीत पुढे जात होते. मुलगा म्हणाला, 'अजून किती दूर आहे. आपण किती चालायचे ?' आई म्हणाली, 'हे पुढे जे गाव दिसत आहे, त्यात पुढचे घर तुझ्या मामाचे आहे.' मुलगा म्हणाला, 'आता तु एकटी जा, मी पाणी पिऊन येतो.' गावा शेजारीच विहीर होती. तो विहीरीवर जाऊन बसला. तो चालून चालून खुप थकला होता. एवढ्या दिवसाच्या थकव्याने त्याचे शरीर सडले होते. शरीरातून रक्त निघत होते. तो तिथे बसला असताना मामाची मुलगी इम्ब्रावती हातात दोर, आणि बादली घेऊन आली. तिने बादलीत पाणी काढले. मडके भरले. आणि मडके घेऊन ती जाऊ लागली. तो मुलगा म्हणाला, 'मला पाणी पाजले असते तर काय झाले असते' ती म्हणाली, 'मी माझ्या बापालाही एक लोटा पाणी देत नाही. तुला कसे देऊ?' मुलगा म्हणाला, 'तु जर पाणी दिले नाहीस तर मी विहीरीत उडी घेऊन माझी तहान भागवीन. हे ऐकून मुलगी घाबरली. हा घाणेरडा विहीरीत पडला तर विहीरीतल्या पाणी घाण होईल. ती ओरडून सांगू लागली, "पाणी पाजते पण विहीरीत उडी मारू नको." तिने राजकुमाराला पाणी पाजले, आणि ती चालू लागली. मुलगा म्हणाला, 'मला आंघोळ करण्यासाठी पाणी दे नाहीतर विहीरात उडी मारीन. मुलगी त्याला शिव्या देऊ लागली. शेवटी मुलगा जे सांगेल तसे तिला करावे लागले. मुलीने घराची वाट धरली. तेव्हा तो म्हणाला, 'मला कडेवर बसव नाही तर मी विहीरीत उडी घेईन.' मुलीने त्याला कडेवर बसविले आणि चालू लागली. ती जात असताना त्याने मात काहीतरी मागितले. ती पुढे न जाता परत मागे आली. तिला त्या मुलाचा अतिशय राग आला. ती त्याला शिव्या देऊ लागली. तिने मुलाला कडेवरून फेकून दिले. आणि घराची वाट धरली. कडेवरून फेकले म्हणून त्या मुलाला राग आला. परत तिने त्या मुलाला उचलून फेकले तर तो दूर एका हरभऱ्याच्या शेतात जाऊन पडला. तिथेच बसल्या बसल्या चालू लागला. त्याला एवढा राग आला की त्याने जांघ चिरून काळा घोडा काढला. पागोटी बांधली. पांयात घुंघरू बांधले, घोड्यावर कुदून बसला. घोडा विजे सारखा धाऊ लागला. तो सारखा मामाच्या घरी जाऊन थांबला. मामा म्हणाला, 'या जावई राजा या' मुलगी मनात म्हणाली, 'अनोळखी असूनही आपले वडिल त्याला जावई म्हणून बोलतात? मुलीने त्याला पांयातल्या पाणी दिले. मुलगा म्हणाला, 'मी कोणाचे पाणी पीत नाही, आणि कोणाच्या घरी बसत नाही.' परत घोड्यावर बसून तो त्या विहीरीवर गेला. आणि तो

घोडा लवपून दिला. मध बनून केळीच्या झाडावर बसला. त्याच ठिकाणी इम्ब्रावती पाणी भरायला गेली. तिने मडके विहीरीवर ठेवून मध पाहू लागली. इकडे तिकडे पाहिले. तिची नजर केळीच्या झाडावर गेली. लांब काठी घेऊन ती मध पाहू लागली. वरून मधाचा रस पडू लागला. तिने तो उचलून चाटून घेतला. तेव्हा खारट, लघवी सारखी चव तिला लागली. परत पाडून चाटून खाऊ लागली. तेव्हाही तिला लघवी सारखी चव वाटली. तेव्हा शिव्या देत ती म्हणाली “जेव्हा माझे आई-वडील मध आणतात तेव्हा ते किती गोड लागते आणि मी मध गोळा केला तर त्याची चव कशी? ती पाणी घेऊन घरी गेली. पाणी मडक्यात टाकून दिले. तो मुलगा पुढे उभा होता तो तिला दिसला.

मुलीच्या वडीलांनी त्याला घरकाम, बैल-शेळ्या, म्हैस चारण्यासाठी ठेवून घेतला. रोज गुरे गावाबाहेर चारून संध्याकाळी तो घरी येऊन गोठ्यात गुरे बांधत असे. त्याला रहायला एक घर दिले होते. एक दिवस तो त्या घरात आराम करीत बसला होता. दिवसभर फिरल्यामुळे त्याला खुप भूक लागली होती. जेवणाची वाट पहात तो बसला होता. इम्ब्रावती मोरदानचे बुचाची भाकर, कोंबडीच्या विष्टाची भाजी घेऊन आली. ते जेवण पाहून त्याची भुक मेली. रोज त्याच प्रकारचे जेवण त्याला मिळू लागले. हे पाहून मुलगा नाराज झाला. एक दिवशी तो जंगलात गाई चारायला गेला असताना त्याने पाहिले की कोंबडीच्या मागे कोंबडा पळत होता. तेव्हा त्याने छातीतून मळ काढून बिबळ्या वाघ तयार केला. राजकुमाराच्या सांगण्यावरून वाघाने कोंबड्याला धरले. मुलगा जोरजोरात ओरडू लागला. त्या मुलाचा आवाज ऐकून मामा हातात काठी घेऊन आला. त्याच्यामागे मामी धावली. मामीच्या मागे इम्ब्रावती धावली. इम्ब्रावतीने त्या मुलाला खुप धोपटले. तो रडू लागला. झोळी बांधून ते दोघे उचलून घेऊन येत होते. रस्त्यात इम्ब्रावती थकली. तिने झोळी खाली फेकून दिली. मुलगा रागारागाने कोंबड्याचे दोन पाय घेऊन घरी आला. तो विचार करीत बसला आज कोंबड्याचे जेवण मिळणार आहे. तो जेवणाची वाट पाहत बसला होता. इम्ब्रावतीने त्याच्यासाठी जेवण आणले. त्याने उघडून जेवण पाहिले. त्याला रोज मिळते तेच जेवण होते. सकाळीच उठून बकऱ्या चारायला गेला. त्याने छातीचा मळ काढून वाघ तयार केला. मोठ्या बोकडाला वाघाने पकडले. त्या दिवशी मटनाचे जेवण होते. तो जेवणाची वाट पहात बसला होता. इम्ब्रावती पूर्वीचेच जेवण तयार करून घेऊन आली. त्याने बुचाच्या भाकऱ्या आणि कोंबडीची विष्टा आकाशात उडवून दिली. आणि अर्ध्या रात्री सोन्याच्या थाळीत मटन भाकऱ्याचे जेवण आले. ते जेवून तो झोपला. हा प्रकार इम्ब्रावतीने पाहून घेतला. तिने विचार केला की जे जेवण आम्ही खातो तेच जेवण त्याला द्यायचे.

त्या दिवसापासून मुलगा आणि इम्ब्रावतीचे प्रेमसंबंध झाले. हळूहळू ते एकमेकांच्या जवळ येऊ लागले. मामाने त्यांचे लग्न लावून दिले. मुलगा विचार करू लागला. आमचे राज्य, घर होते. मला माझे राज्य परत पाहिजे. इम्ब्रावतीला स्वतःविषयी सर्व सांगितले. इम्ब्रावतीने त्याच्या विचाराला दुजोरा दिला. मुलगा घोड्याच्या तबेल्यात गेला. त्याने चांगली घोडी घेतली. घोडीवर बसून ते दोघे त्याच्या राज्यात गेले.

आपल्या राज्यात जाऊन बारापेरी काठी ठोकून दिली. बारा मजली हवेली तयार झाली. त्यांची मिळकत व जनावरे परत मिळाले. सकाळी सर्व माणसे पाहु लागली. जेथे आधी उजाड जागा होती. त्या जागेवर मोठा बंगला दिसत होता. सर्व लोक आश्चर्य करू लागले. गावातील माणसेही त्याला साथ देऊ लागली आणि चांगला व्यवहार करू लागली. त्याने तिच्या आईलाही त्या राज्यात परत आणले. त्याचे राज्य फारच चांगले बनू लागले. अशा प्रकारे इम्ब्रावती आणि राजा सुखात नांदु लागले.

भाषा : अहिराणी

ऊसतोडया

तेरा मारचनी संपादक मंडळनी बैठक करीसन चौदा मारचले मी बडोदाथीन सटनाले पत्रत यी न्हायन व्हतु. नवापुरथीन सटना गाडीना तपास करत इकडे तिकडे भवडी न्हायनु व्हतु. पिंपळनेरपावत येक गाडी व्हती, पन ती ऊसतोडयास्नी नांदगावकरता राखी धरेल व्हती. कंडाक्टरेले इचारं, त्ये तो पिंपळनेर पावत येवाले 'हा' म्हनना.

गाडीमा चढनु त्ये ऊस तोडनारा मजूर मानसं-बाया सगळा शिटस्वर मोकळा चोकळा बशेल व्हतात. यष्टीमा बसनारा लोकंस्नी संख्या कमी (पंचावनीन) व्हती म्हनीसन त्यास्नी समदा शिटं आडायी धरेल व्हतात. मन्हासाख्खा चार पाच उपरा लोकं त्यास्नी गाडीमा चढनात. पन त्या लोकं कायी कोनले बसाले जागा दिले न्हात. सगळीकडथायीन त्यास्ले हिट-फिट व्हई न्हास. पन आता हायी गाडी त्यास्नाकरता ऊसबागाईतदावनी बुक करेल व्हती. म्हनीसन त्या आता आपला शिटस्वर कोनले जागा करी देवाले तयार नव्हतात. दर येले कोनतीब्री गाडीमा त्यास्ले हिटफीट आयकी घेवानी सवय व्हती. पन आता थोडा येळ करता का व्हयेना, गाडीनी सत्ता त्यास्ना हातमा व्हती. ऊसतोडाना कामस्मुळे त्यास्ना आंगं कालामटक पडेल व्हतात. आंगवरला आथातथा मळेले कपडा, डोका कैन्हना धुयेल व्हतीन आणि कहीनना कोंबडा, कुत्रा अशा जित्राबरनी ब्री यष्टीना ना शिटस्वर बैठक मारेल व्हती.

कशी तरी मी मांगला शिटस्वर येक जागा करी घिदी. मंग बागेचकशी शेजार बशेल मानोसले बोलतं कयं:

कुठे जायी - हायनात?

तो : नांदगावले.

मी : कसाकरता?

तो : ऊसतोडाकरता.

मी : तुम्ही न्हानारा कुठला?

तो : जळगाव जिल्हामा उल्हंसं जळगाव म्हनतंस तठला.

मी : आठये कैन्हपशी वंथात?

तो : जया व्हतीन तीन-चार हप्ता.

मी : त्याना अगोदार कुठे व्हतात?

तो : नंदुरबाब कडे.

मी : आता नांदगावले किती दिवस?

तो : दोनेक हप्ता.

मी : मंग घर जाशात का?

तो : नही वो, आम्ही फकस्त पावसाळामाच घर जातंस. तैव्हपावत आदून तठे नितडून आठे. साख्खं ऊसतोड करत फिरवा.

मी : हायी यष्टी तुम्ही कयी का ऊस बागाईतदारनी?

तो : कारखाना नही त्ये शेतकरीच आम्हले मालद्रुकमा भरी तोडवर घी जातंस. पन आते इतला ऊनना मालद्रुकवर नांदगावपावत जावानं म्हंजे कहर वई बागाईतदारले. आम्ही सांग, आम्हले यष्टीमा घी चाल. त्याले ऊसतोड्याच मित्रेनवा म्हनीसन त्यान्हं आयकं आनि पेशल गाडी कयी.

मी : तुम्ही इतला दिवस बाहेर व्हातंस, मंग तुम्हना हया उलसा उलसा पो-या शालात कश्याकाय जातंस?

तो : कसानी साला वो, आम्ही फकस्त पावसाळामा घर व्हातंस, त्ये पो-या साला कश्याकाय शिकतीन?

मी : गावकडे शेतीवाडी व्हयी ना?

तो : नही नही! फकस्त मजुरी. वावर शिवर नही.

मी : घरदार?

तो : झोपड्या ना? त्याखले कोन खास?

मी : तुम्ही कोन?

तो : म्हंजे जात का?

मी : हं.

पन तो गप्प न्हायना. मी बी मंग आखो इचारं नही. आदिवासीसमझावला कोवती उमातना हया ऊसतोड्या शेतंस आवढंच माले इचारनं व्हतं. जात इचारदारा बाकीना मानसंस्नागत मी बी त्याले वाटनू व्हतू. पिंपळनेच वनं आनि मी वष्टीमाधीन उतरनू. शेवटला प्रश्न इचारतू ना त्ये बरं व्हतं आशे माले न्हायी कावोचर वाटी न्हायनं.

ऊसतोडे मजूर

तेरा मार्चची 'ढोल' संपादक मंडळाची बैठक संपवून चौदा मार्चला मी बडोद्याहून सटाण्याकडे परत येत होतो. थेट बस न मिळाल्याने आधी सुरत आणि नंतर नवापुरहून सटाण्याकडे येण्यासाठी बसची चौकशी करत होतो. पिंपळनेर पर्यंत एक बस होती, पण ती नांदगावसाठी ऊसतोड्यांनी राखून ठेवलेली होती. कंडक्टरला विचारले तर ते पिंपळनेर पर्यंत येण्यासाठी हो म्हणाले. आत गाडीत शिरलो तर सर्व ऊसतोडे मजूर स्त्रिया-पुरुष सर्व शिटांवर मोकळे ढाकळे बसलेले होते. एस.टी.च्या क्षमतेपेक्षा त्यांची संख्या कमी असल्यामुळे त्यांनी सर्व शिटे ऐसपैस अडवून ठेवण्याचा प्रयत्न केला होता. माझ्यासारखे चार-पाच लोक या गाडीत चढले होते, परंतु ते काही कोणाला बसायला जागा देत नव्हते. सगळीकडे ते नेहमी हुसकवले जातात. परंतु ही गाडी त्यांच्यासाठी ऊसबागायतदाराने राखून ठेवल्यामुळे ते आता आपल्या शिटावर कोणालाही जागा करून द्यायला तयार नव्हते. प्रत्येक वेळेस कोणत्याही गाडीत त्यांना हिटफिट ऐकून घेण्याची सवय होती, पण आज थोडा वेळ का होईना, पूर्ण गाडीची सत्ता त्यांच्या हातात होती.

ऊसतोडीच्या कामामुळे त्यांचे शरीर काळेकुट्ट पडलेले होते. अंगावर अर्धेमुर्धेआणि मळलेले कपडे. डोक्याचे केस केव्हा धुतले असतील ठाऊक नाही. त्यांच्या सोबतच त्यांनी पाळलेल्या कोंबड्या, कुत्रे असे प्राणीही एस.टी.च्या शिटांवर बसलेले होते.

कशीतरी मागच्या शिटावर मी एक जागा करून घेतली. मग हळूच शेजारी बसलेल्या माणसाला बोलता करण्याचा प्रयत्न केला :

“कुठं चालले आहात?”

- तो : नांदगावला.
 मी : कशासाठी ?
 तो : ऊस तोडीसाठी.
 मी : तुम्ही मूळचे राहणारे कुठले ?
 तो : जळगाव जिल्ह्यात जळगाव खुर्द म्हणतात तिथला.
 मी : इथे कधीपासून आला होतात ?
 तो : झाले असतील तीन चार हप्ते.
 मी : त्याच्या आधी कुठे होतात ?
 तो : नंदुरबारकडे.
 मी : आता नांदगावला किती दिवस ?
 तो : दोनेक हप्ते.
 मी : त्यानंतर मग घरी का ?
 तो : नाही हो. आम्ही फक्त पावसाळ्यात गावी जातो. तोपर्यंत इथून तिथे आणि तिथून इथे सारखे ऊसतोड करत फिरायचे.

- मी : ही एस.टी. तुम्ही बुक केली का ऊसबागायतदाराने ?
- तो : कारखाना नसेल तर बागायतदारच आम्हाला ट्रकने ऊस तोडवर घेऊन जातात, पण एवढ्या ऊन्हाळ्यात ट्रकवर नांदगावपर्यंत जाणे म्हणजे कहर होतं. बागायतदाराला आम्ही सांगितलं, आम्हाला एस.टी.तून घेऊन चला. त्याला ऊसतोडे मिळत नव्हती म्हणून त्यानेही ऐकलं आणि पेशल गाडी केली.
- मी : तुम्ही इतके दिवस बाहेर असता मग तुमच्या लहान मुलांच्या शाळेचे काय ?
- तो : कसली शाळा हो ? फक्त पावसाळ्यात आम्ही घरी जातो, तर पोरं कसे काय शाळा शिकतील ?
- मी : गावाकडे शेतीबाडी असेल ना ?
- तो : नाही नाही. फक्त मजुरी. बाकी काही नाही.
- मी : घरदार ?
- तो : आमच्या झोपड्या आहेत ना ? त्यांना कोण खातो ?
- मी : तुम्ही कोण ?
- तो : म्हणजे जात का ?
- मी : हं.

तो गप्प बसला. बोलला नाही. मी ही मग पुन्हा विचारलं नाही. आदिवासींमधील कोणत्या जमातीचे हे आदिवासी बांधव असावेत, एवढेच मला जाणून घ्यायचे होते. पण बात विचारणाऱ्या बाकीच्या लोकांसारखाच मीही त्याला वाटत होतो. पिंपळनेर स्थानक जवळ आणि मी एस.टी. तून खाली उतरलो. शेवटचा प्रश्न मी त्याला विचारला नसता तर काही झालं असतं, असं मला राहून राहून वाटतंय.

भाषा : राठवी

दादाहनी जगे बोनेह पेणवा जाय

गुजरातना उगमना विहतावना वडोदरा जील्लाना छोटाउदापोर तालुकामां राठवा आदिवासीओनी बहती से. राठवा जातमे चार विहुन तीन जेत्री गोत्रो से. गोतर गोतर मे रीत अलेग अलेग होय से. राठवा जातनी भाभरीया गोतरनी जोन खुब द नवल्ली से. मोटल्ला भागनी जोनमे लाडो पेणवा जाय से. छोटाउदेपोर तालुकाना सुरखेडा, अंबाला, देवहांट, बोपा हरवांट गोमोमे भाभरीया गोतरना लोको रेय से. जातनी गोत्र गोत्रमे वेवा नी धता पुण बीजी गोत्रमे वेवा धाय से. एतरे बीजा गोत्रनी जोन आवे ते पुण भाभरीयानी रीतनी जेम तीमने पुण बोनेह पोटी लीकने पेणवा आवे से. भाभरीया गोत्रमे बीजी गोत्रनी जेम द वेवानी रीत से. पुण जोन मे लाडानी जगाए बोनेह रीत पोटी लीकने करे एतक अलग से. पुण ते होभरवाने वोचवा जेवु से. राठवा सुरतनभाई झुपडाभाई रे. बोपाना वेवा केवीक रीते थाया हुता ते कही लखाव्यु. तेयो पुण पेणवा नी ज्यो ईनी बोनेह पोटी लीकने पेणवा जेली.

भाभरीया गोत्र मे तीन, पांस नीते सात दाडा हुदी वेवा साले से. पेछे दाडे नौतरा करवा नीते तेल चडाववानो दाहडो के से. ते दाडे हवारमे गोमनो डायो अन मोटला मानह हवारमे शकन जोवा जाय से. पीसोटी लीला झाड पेय देख्वाय एत्रे वाक शुकनथी वेवाना नौतरा करे से. सोखामे हळदेय अन तेलथी मोवीकने जहां जहां देवनुं थानक होय साहा-साहा नौतराना सपटी-सपटी मेकीकने नौतरे से. हिनाथी हगा-होदरामे नौतरा मोकले से. तीलीनुं तेल हीहीमे भरीकने नाळु बांधी लाडीने घोर बे जणा तेल आलवा जाय से. तेव्या पास आवे एत्रे लाडो बजारमे ओरवा ईना जोडीदार हगाथ जाय से. होजे तेल सडाववाने लीधे गोमना पूजारो आवे से. कादाना हाडलामे तपावेला पोणीथी भाभी लाडाने फोफवेल सोखानी सोलीसोलीने उघरावे, गामना बधा लोको भेगा होय सेने. बैयबोने पोरायो गीतु गावे से. ढोलीया ढोल बगाळे से. लाडाने पांस दाडां आसल वीसल करवावाळा बे लुडा ने बे लुडीयो राखे लाडोने लुडा-लुडीओ धरती माताने तेल सडावे से. पासैय मानह जमणा हाथनी बे-बे आगळी बीलखीने नीसे, राखे से. पूजारो तेलनी धार पाडे एतरे हेटेथी उपर आगळीओ चडावे से. पास वखत हेहली रीत करे से. पसेन लाडाने बेहाडीने तीना मुडामां तेल नाखीने सडावे से.

लाडाने पाटला पेय बेहाडी एक पीसोटीमे पांस पाली डोंगर नाखीकने लुडा-लुडीओ सोखा काढे से. ईने धोण भरवी कहे से. जुवारना लोटमे गोळनु पोणी नाखीकने शेटा बनावीने सोली लाडवा करे से. पसेन बधा मानहोने नेवोज आले लुंडीओ आखी हळदेयने सपोळा पेय घहीकने लाडाना डील पर पीडी चोळे

सं. मोडी रात हुदी टीमली कुदे से.

बेवानो बीजो दाहडो एतरे ब्राजळानो दाहडो कहे से. हवाबमे लाडाने आबानुं दातुण करावे से. पसेन उघरावी तेल सडावी पीठी चोळी लाडाने तीयाव करे से. हाथुमां तलवाव अन नाबियेळ धलावे से. एक गाडामे बेहाडी उगमणी पाह जहा गोमनी हद होय साहा लाडाने लेकने जाय से. बैयरो लाडा हवाथ गाडामे बीतु गावे से. साहा जईकने लुडा लाडाने खभे बेहाडीने हेटा उतावे लुडीओ लाडाना हाथमे डांगव अन पोणी आले से. तीन दाहडा घमी धरीने लाडो दाडाने बोधे से. ईन ओणा काढवा अही कहे से. हेहली रीतमे हाजे बुडमणी पाह जईकने बुडता दाडाने बोधे से. बपोरे बैयरो न पोयरो गीतो गावे से. आदमी मानह ब्राजळा सीवे से. हाजे रात्रे टीमली कुदे से.

हिब्रोळीना दाडे दाळीनी जेम ज उघरावे, तेल नाखे, पीठी चोळे, ओणा काडे से. हाजे आणा काढीने वळती वखते हिब्रोळी पूजवा जाय से. गामनी हद पर एक झाड हेतु घोडाने ढाबु मुकीकने हिब्रोळी मातानुं थानक होय से. जे पोरायो लुडीओ होय तेव्येणो मकाईना लोटना हळदेव नाखीकने रोटा बनावीने लावे से. हिवान रोटा हिब्रोळी माताने पूजे से. ने रोटोनो नेवोज बधा मोनहून आले से. डोलीया डोल वगळे से अन लाडाने एक लोक खभा पेव बहाडीकने गोळ गोळ देवरीकने कुदाले से. आम सात लोक बदलायकने लाडाने उसके अन कुदाले आहे-पाहे बैयरी गीतो गावे से. लुडीओ हाथमे डांगव आपे से. तीन लईकने लाडो झाड उपर नाखीकने हाथ जोडे से. भाभरीया गोत्रमे पोरायने पेणववानी होय तेर हिब्रोळी पूजे से. लाडानी हिब्रोळी जान जाती वखते वाटमे पूजे से. राते टीमली कुदे से.

बंटकना दाहडे रोज करे ते द रीते करे से. मोटला मानह रोधवानु करे से. बडला दाडे जहा धरतीमाताने तेल चडाव्युं होय ते द जगा पोर लाडाने लुडा-लुडीओ तेल उतारवा धुमचो वरे से. बीलखानी टीगली पोर बधा बे-बे ओगरी रुहे एतरे पुजारी बोल बोलीकने तेल रेडे से. एतरे बधा उपोराथी हेटी उतावे से. गोतरेलो भरवावालो ते द गोत्रनो होय से. ते पेणेलो होय से. तेनी बयव घोन अनेली डोवरना चोखा काले से. अने रोधो से. गोतरेलो भरवावालो कोरी गागेर ते नाबियेळ अन धोरु चाखलु लईकने कुवे जाय से. पांस ओटा वधामणुं वधावीने गागेरने पोणी भरीकने पुजे से. गागेर पर नाबियेळने चाखलु मेलीनन गोतरेलीयो लुडा पोर मेलीने टोळे आवे से. टोळे लाडो गागरने अन गोतरेलीयाने कावे से. डोलीया डोली रमे से. गोतरेलीयो पैहा डोलीयाने आले से. गोतरेळानी नाखेले डोवरनी उपर धलीए मेलवामे आवे से. घोरना लोकु अन भाभरीया गोत्रना बडा लोकु घोरमां घली आगळ बेहे से. गोतरेलीयो, पूजारी, डाहा आदमी गोत्रीउडे पूजे से. गोत्रीज एतरे ते द गोत्रनो कुळदेव. खावा राधेलु अन धोण अनेला चोखानी कोदरी पूजे से. पछेन नात खाव से. नातना खाधा पछेन गामना लोकु उडे हवाओ सावना के खाखेरना पोयडामे खावा आलवामे आवे से, अन

खाय से. लाडाने तीयाय करीकने बेकडा उपोर बेहाडीने लाडाना हवा मामोह, फुवोह, माखीह, जीजीह ढोलीया ने मोदोर वगाडीने कुदता कुदता पोताना घेरथी आवे से. तीने मोहालु लावे एवु के से. मोहालाने लोको टोले वधावीने माडवे बेहाडे लाडानो बाह वधावीने बे वीहन अगियाय कपियानो पोह आले से. अन पछेन बधा मानह पोह आले से. लाडाना हवा मामोह, फुवोह, माखीह, जीजीह ढोलीया ने मोदोर वगाडीने कुदता कुदता पोताने घेरथी आवे से. तीने मोहालु लावे एवु के से. मोहालाने लोको टोले वधावीने माडवे बेहाडे से.

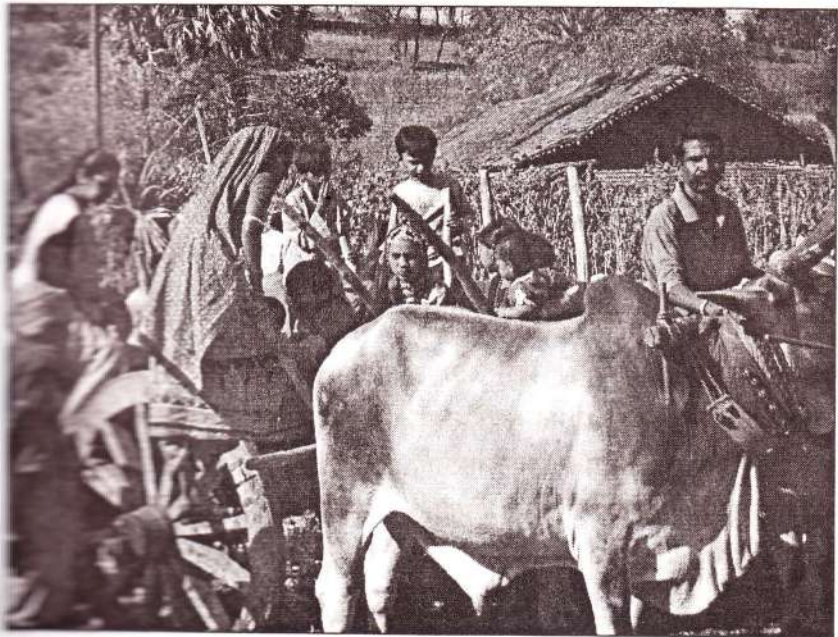
राते बाय वागे गोमनो डायो के मोटलो मानह लाडाने चाखला पेशावीने पाघडीमे सवा कपिया मेलीने फेटो बाधा से. पेटीमे पछा मुके से. पोटी एतरे वाहलानी बनावेली एक जातनी मोटी टोपली से. ईनी मई रोटा घालवा वणवामे आवे से. ढोकणुं हो होय से. जोन तीयाय थईकने रातना एक वागे जाय से. पोटीमां मकाईना रोटला, चोखा, बंधु मुकीने लाडानी बोनेह शणगाशीने माथे मुके से. बहाय आगणामे लाडाने खबा पोर बेसाडीने कुडाउ से. ते पछी सुपडामे डागरमे पैहो अने खुटो मुके से. अने घोरना नलीया उपर मुके से. ते पछेन टोले जईने लाडो पोटी लीधेल बोनेहने तलवाय, शेर, हाय, नादियेल आलीने पेणवा मोकले से. ते पछेन लाडो घोर बेय से. जोन जता रस्तामे शिबोले जईने शिबोली पूजे से. जोनमे एक गाडु होय से. तीमे बैयरो अन नाल्ला पोयां बेहे से. अगोल पोटी मेलीने लाडानी बोनेह बेहे से. तीन लुडीओ पंखो नाखे से. लाडीनुं घोर ढुकलु आवे एतरे कुदवानुं बंध करीकने चालु ढोल वगाळे से.

लाडी पाहना मानहु एक टाटी लईकने कुदता कुदता जोनने उतारो आलवा लीधे आवे से. जहा जोन पाडवानी होय तो टीमली रमे से. पछेन टाटी हटी मेले से. तेनी उपोर लाडावाला लाडानी बोनेहने पोटी लईकने बेहाडे से. कलवो, अने पोणी पाव्या पछेन पछा सुपडामे मेलीने गोमना पुजारो, डायो, पटेल, सरपंच बंने पाहथी सरखा वखाणे से. बे-बे बयरो लाडीने तीयाय करवा जाय बीजी बे बैयरो चोरी पाडे से. बीजी पाह टोले लेय से. चोरी बनाव्या पछेन त्या जान्याने चोरी रुधवा डोग लीने बोलावे से. टोलेथी कोलीयु भागीने चोरी पर लाडानी बोनेहने बेहाडे से. तेनी होबे लाडीने बेहाडी से पुजारो पेणावीने चोरी फेरा फेरे अन कन्यादेन करावे से. घोरमे जइकने बाजो बदले से. जोनने वरावती वखेत लाडावाला बधा मानहु लाडीने गाडामां बेहाडवा आवे से ऐम पेणावीने हवाये सात-आठ वागे जोनने वरावे से पछेन जोन्या कुदता कुदता घोर आवे से.

लाडाने ओगणे जोन आवे एतरे लाडो घरमेथी बायो आवीने टोलेथी लाडी हगाथ राखे से. टोलेथी लाडी-लाडाना छेडा गोठीने घरमां बेसाडे से. अने एक बीजाने हाथेथी सोपादी छोडावे से. छेडा पण सात वखत छोडी अन गोठो वरावे से. घोरनी घलीए बेहीकने बाजो बदलावे से. घली अगोल बेहाडीने पथरना नीहातरानु पोयु बनावीने लाडा-लाडी रमाडवा आले से. तेव्यानं नोम पण पाडे से.

वळी तेनी उपर पाणी बेडीकने मुतरी भर्यु करीकने लाडीने कपडा बदलावे से. तेर पछेन लोटोमे पोणी लईने घोर चोफेर सात वखत फेरवे सातमे फेरवे एक बीजाने लोटो मारीने झगडो करे से. लुपडामे मुकेला सकन जोवे से. लाडाने नवी लाडी उघरावे से. चाखला धुवे से. छाण उकळे नाखे से. नळी लाडी गोतबेळानी गागर लईने कुवे जाय से. सहा जाईकने डागर वावीने पोणी पावे से. नाबियेळ फोली खोपकं आले से. कुवेथी गागर पाणी लावे तेने लाडो उतारीने घरमे मुके से. एम वेवा पुरा हो जाय से. थोडा दाहडामे आणा वावे से. एतवे के टोपली वाववी एम के से.

हालना समयमे बोपा गोममे भाभोरीया गोत्रना एकविह घोर से. जीमे आठ घोरना लोकुमे पोटी लईकने पेणवा जवानो शीत-शीवाज से. बाव घोरमे भवत थया होवाना लीधे लाडो पोते पेणवा जाय से. पोटीए पेणवानुं कारण भाभरीया गोत्रनो देव कुवाबो होवाना लीधे पोटीए पेणे से. आथी वरहोधी चाली आवत्ली शीत हाय लुप्त होती जाय से.

भावाच्या लग्नात बहिणीची वरात

गुजरात राज्याच्या पुर्व दिशेला बडोदा जिल्ह्याच्या छोटा-उदेपुर तालुक्यात 'राठवा' आदिवासी जमातीची वस्ती आहे. राठवा आदिवासींमध्ये ४३ पेक्षा अधिक गोत्र आहेत. त्यात प्रत्येकाचे रीतिरिवाज निरनिराळे आहेत. त्यातही 'भाभरीया' गोत्राच्या समाजातील लग्नाची वरात पाहून अधिकच आश्चर्य वाटते. या गोत्रात भावाच्या लग्नात धाकटी बहिण डोक्यावर भाजी-भाकरीची टोपली घेऊन (ज्याला त्यांच्या भाषेत 'पोटी' म्हणतात) वधूला घ्यायला जाते. हा समाज सुरखेडा, अंबाला, देवघाट, बोया, हरवांट या गावात राहतो. आपापल्या एकाच गोत्रात सोयरीक संबंध होत नाहीत. वर-वधूंचे गोत्र निरनिराळं असतं. निराळ्या गोत्रातील लोकांनाही भाभरीया गोत्रातील वधूस घेण्यासाठी याच प्रथेप्रमाणे वरात घेऊन जावी लागते. 'बोया' गावाच्या सुरतनभाईंच्या लग्नातही त्यांची लहान बहिण वरात घेऊन त्यांच्या वधूला घ्यायला गेली होती. या प्रथेविषयी माहिती देतांना सुरतनभाई यांनी सांगितले की, 'आमच्या देवाचं लग्न झालेलं नव्हतं, म्हणून आम्ही स्वतः वरात घेऊन जात नाहीत !'

राठवा समाजातील सर्व गोत्रांमध्ये सात दिवस लग्नविधी चालतो. पहिला दिवस आमंत्रण देणे व नवरदेवाला तेल चढवायचा असतो. संध्याकाळी धरणीमातेची पुजा केली जाते. तेल चढविण्यावेळी नवरदेवाचे सेवक म्हणून दोन मुले व दोन मुली उभ्या राहतात. त्यांना 'लुडा-लुडी' म्हणतात. पहाट असताना वाजत गाजत बैलगाडीतून पुर्व दिशेला नवरदेवाची मिरवणूक जाते. तेथे जाऊन सुर्याला वंदन करून त्याचा आशिर्वाद मागतात. त्याचप्रमाणे सायंकाळी सुद्धा पश्चिमेला जाऊन मावळत्या सुर्याची पुजा-अर्चा करून आशिर्वाद मागतात. लग्नविधीच्या सात दिवसात रोज हा दिनक्रम असतो. वरास रोज हळद-तेल लावून न्हाऊ घातले जाते. नवरदेवाच्या हातात तलवार व नारळ देतात, तसेच नवरीच्या हातातही कट्यार व नारळ देतात.

लग्नाच्या आदल्या दिवशी सर्व नातेवाईक गोळा होतात. रात्री सागाच्या पानांच्या पत्रावळीवर सगळ्यांना जेवण दिले जाते. पंगत आटोपल्यावर नवरदेवाच्या डोक्यावर 'पगडी' बांधतात. अंगावर नवे कपडे व फुलांचे हार घालतात. घरासमोर ढोल नगारे वाजवित नवरदेवास खांद्यावर घेऊन नाचतात. मग रात्री बारा वाजता नवरदेवाच्या लहान बहिणीच्या डोक्यावर टोपली (पोटी) ठेवतात. हातात तलवार व नारळ देतात. मग तिला बैलगाडीत बसवून वाजत-गाजत वरात नवरीच्या गावाला जाते. नवरदेव मात्र घरीच थांबतो.

नवरीच्या गावाला गेल्यावर सर्व वऱ्हाडास झाडाखाली बसवले जाते. वऱ्हाडातील प्रमुख लोक नवरीचे कपडे व दागदागिने देतात. ते घेऊन नवरदेवाकडील दोन स्त्रिया नवरीला बघायला व सजवायला जातात. नवरीची आई नवरदेवाच्या बहिणीची आरती ओवाळून स्वागत करते. लग्नस्थळी ३-४ लोक संरक्षणासाठी हातात काठ्या

घेऊन उभे रहातात. पुजारी लग्नविधि पार पाडतो. लग्नविधीनंतर नवऱ्या मुलीला बैलगाडीत बसवून घरी आणले जाते. वरात नवरदेवाच्या घरी परत आल्यावर 'वरमाय' नवरीच आणि नवरदेवाची बहिण म्हणजे तिच्या मुलीची आरती ओवाळून स्वागत करते. नवरदेवाची बहिण नवरदेवाला तलवार आणि नारळ परत करते. मग नवरदेव नवरी घरात येतात. घरात आल्यावर एकमेकांच्या हातातून सुपारी सोडवतात. एकमेकांना घास घासवतात. एखादी बाहुली आणुन त्यांच्या कडेवर बसवतात. तिला त्यांच मुल समजून तिच नाव ठेवतात. त्याच्यावर पाणीटाकून बाळाने शू केली असं म्हणतात. अशाप्रकारे नवरदेव नवरीची चेष्टामशकरी करतो. सर्वजण या आनंदात सहभागी होतात, मजा लुटतात. नवीन नवरी पाण्याची घागर घेऊन भरून आणते, मग नवरदेव तिच्या डोक्यावरची पाण्याची घागर उतरवून घरात घेऊन जातो. मग थोडे दिवस नवरदेव नवरीच्या घरी जातो. दोन-तीन दिवस तेथे थांबून पत्नीला घेऊन घरी येतो. असे दोन-चार वेळा झाल्यानंतर त्यांच्या संसाराला प्रारंभ होतो.

बदलत्या काळाप्रमाणे या रितींमध्येही बदल होत आहे. आता फक्त ५०% लोकच अशाप्रकारे लग्न लावतात. इतरांनी दुसरा मार्ग अवलंबिला आहे. यामुळे सदर प्रथा नामशेष होण्याच्या मार्गावर आहे.

भाषा : चौधरी

आपले के'वात

फारतणी संस्कृतिने चानी आवती परंपराणे मूले ते आगालथी ज चानी आवीया. आपलाहाय जीं नखाणमां आजें मीलतह तीं ते आगाल मूंअे उनायने चानी आवहं. फारतणी फाषा ने संस्कृतिमां बहुं जातण्अु हेरवाण्अु मीलतहं. नवअु नवअु जीं कांय नखातहं ने तेवअु जी नखातहं तीयामां ज हासे अेवअु मानवामां आवतहं. पण जी नवअु बने ती नखाणमां हो होय ने ने मूंअे मूंअे कवाय तीयामां हो होय. चानी आवती परंपरामां तीं संस्कृति देखाय. ने ती बढअु जे ते बोनी बोनात तीयामां हेरवाण्अु मीले. आपलाहाय पेले सवाल ओ होय का संस्कृति अेटले काजा? हेरामां बयात ती ने गामळामां बयात तीणे संस्कृति जुदी जुदी होय का? अेवअु बढअु जायणा वगाव तीया विशे खियाल करवाण्अु बहुं खोचणाण कवाय.

कुदरतणा खोलांमां जीं आदिवासी रतेहे तीणे ऐक बहुं हासी चानी आवती परंपरा हासे. ती बढअु मूंअे मूंअे नोके कयात तीयामां ज टकीनअु हासे. आदिवासी नोकाहे पेहे नखीनअु कायनी फण तीणे चानी आवती बदी वातमां बहुं बढअु हासे. फणीनी कायनी तेहुं तीणे पाहे मोटे मोटे चपळाहामां होय ततरअु हासे. तीणेमांहा कोय जुदी जातणी शक्ति हासे. आपले बढाहे पाहे राजा पांठाणी वात, हरखी वखातणे पेयळे, गीते, वावता, जीं जुदे जुदे वखात गावायात तेवी वावता. बढअु बहुं हासे. तीं बढअु जुदा जुदा वाजिंत्रो हासी कवाय, तीयामां डोवळअु, टारपअु, तुख, वाहली, धांधली, टींगरी अेवा बढामां हहवाण्अु हो आवे.

आदिवासी नोकाहे पेहें गीते, जीखणे, के'वात वावता ई बढाहमां संस्कृतिने जीवनणो आनंद हेरवाणो मीले. ती बढअु जुदे जुदे समये आपलाहाय उनावाण्अु मीले. आपले केवात ने जीखणहामां जे कल्पनाने बुद्धि देखतीया तीया विशे आपले विचार जे ते जीणहाय बुद्धि वगावने नोको मानात तीणे पेहे कतरअु बढअु जाणवाण्अु हासे. आजें आदिवासी नोकाहेणे आझाद फारतणा नोकाहा हासी मीली जावाण्अु कवामां आवे. पण मुख्य प्रवाह अेटले काजा? जीने जीये रांडायनी डोहनीणअु जावा मान नी मीले. डोहनीणे हरखो भाग आपवामां नी आवे. डोहनी हाहवे जाय ते कोईणे वांदो होय. अेवा नियमो करता हासी हमाज तीणेमां हा. आपले पेहे जीं हासे ती दुनिया हेरती हा ते विचार करतीया का ईणे पेहे ते बदी जाणकारीने हमाज हा ततरी आपले पेहे हो कायनी हा. आदिवासी नोकाहें पेहे जीं हमाज ने जाणकारी हा तीं आपले जाणने काजा करवा जोजे तेवअु आपले आपले केवातमां काणी वात हासे ती जाणजे ते केवअु!

दक्षिण गुवरातमां आदिवासी नोके वहते हे तीयामां चौधरी, धोडिया, नासीत, कुंकणा, वसावा, कोटवाले, दुबले अेवी नहदी जातणे नोकेर अूते हां. तीयामांमणे ऐक चौधरी हा. चौधरीणे जे के'वात हा तीणेमां नोकाहे जीवनणी वात तीयामां आवतीया. तीणे केवातमां हाची वात ने जीवनमां बनीना परसंग ने अदुकरमांथी ऐ बदी के'वात आवनी हा. ऐ बदी केवात मूअे मूअे ज कवातीया. ने हाचुवनी हा.

गडाहा वगाव गाल्लाअू नी वले. आपले जाणताम का कोय बी काम होय बडीय माणहा वगाव काममां अबदा पळे. फण तेहुं अमे आपले जुवान्नां तीणे आवळत परमाणे जाते ज करणे तीयाव होय जायात ने गडाहाय नी नेजायात.

आपले जाणजे का चौधरामां वेवा अेटले आनंदणो उत्सव कवाय. तीयामां आखी रात डोवळा हारी नाचीन पूठी बीजे दिही नाडाणे माफामां बेहाडीन् गाडलाहामां जान कालवाणी. जानीमां जावाणअू अेटले जुवान्नाहाय ते जातज नी पूछवाणी. बदा जुवान जुवान तीयाव होय गयाने गडाहाय कोईणे कायनी वेदा. तेहु ऐक डोहो जानमां आवणे तीयाव होय गो. फण जुवान्ने डोहाय जातमां आववाणी ना पाली देदी. केहे का जानीमां डोहाणे कांय होय ते हाचुववा पळे. अेटले मजानी आवे. तेहु डोहो ते दपीन् पांजरामां बेही गो. ने जान नाडेंणे मांमां पअूची ते जानणे अटकावी. ने कअूय का आमावे सवालणे जवाब आपता वेव जात जावा देजे. तुमावे पन्नावाणअू होय ते गामणे पादवे कूवो हा तो कूवो बीहा कअूते फरवा पळी. बदा जुवान्नाते विचारमां पळी गया. कूवाने केहे केहे करवाणो. ने गडाहाय याद करणे मन्नडा. तीयाव पांजरामां बेठनो डोहो कअूतो पोंहाहा चिंता नखे करता. गाम वाला कअूला आसवाथी ते कूवो गालाय का जो. ते धीहाथी हो कूवो थोळो फराय. तीयाव जुवान्ना बोनी पयळा का गडाहा वगाव गाल्लाअू नी चाने.

ऐव क'वात जेवी ज ऐक बीजी के'वात हासे. धीहा करीन कूवो फरायनी ने जानवा करीन कूवो गालाय नी. ऐवी थोडळक के'वात आपले जाणता.

(१)आडलां बरअू कूटायां, (२)आवी पावणी ने बेहाडी दळे, (३)कांबलो बीही तीयाव खराव पळी, (४)बगनो फगात हअू वखात घूणे, (५)धयवअू हाथे ने पयडअू माथे, (६)आजूतो हेदनारो, (७)आसवामां पाणी पूगे ता हुदी जीवजे, (८)काको खावने लाव्जो, (९)अकानणो बोकाले, (१०)अेहनाबी आवी गोड, (११)अोहणो बे नी होय, (१२)आग नागे तीयाव कूवो खोदे, (१३)आखी रात काव ने कोयडामां आहारअू, (१४)आतले नीफलाय गये, (१५)अख्वात्रीणे पुवकुकी, (१६)अवतार बल्लो, (१७)आखलो उख्खाबोवा, (१८)आया मीली ते बवे मीले, (१९)आसी शबरडी पासी नावी, (२०)अेखना माणहाथी वेव नी वले, (२१)अव काजा ने बावो काजा, (२२)कहाव करे तो बीजो, (२३)काल्ला मेवाणे पुवकुकी, (२४)काव फूकी फूकीने हासो कअूदो, (२५)काग टचे ने बग टचे, (२६)कुकटो बल्लो ने जल्लो नाटो, (२७)खावाणे शेटनो ने बेहवाणो आटनो,

(२८)खांडी कोदरी धोणे गई, (२९)खोखवे उंबवे बगनो भूत, (३०)घबमां उंदवे भूखे मवे ने वट ते जबबो, (३१)खेडे तीयाय खेती ने रय तीयाणे खहव, (३२)गजवामां होय तीयाव खावाय, (३३)गरीबणे फोजहाय ने तवंगरणे वहु, (३४)गमदा आंबणे पोहो.

अेवी बहं के'वात आपळे नोकाहा पेहे हासात तीयामां आपळे नोकाहे बंदी ज वात आवे. फण अमे जीं गअूडे माणहे हासात तीणे पेहे ज अेवी वात रअूयगनी हा. तीहो थोळाक वरहामां आपळे विहराय जाहं ते ती टकी रय अेवअू आपळे बदाहे करवा जो जे.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

परंपरा

भारतीय संस्कृती आणि परंपरा मुळात परंपरागततेमुळे आगतागायत भक्कमपणे टिकून आहे. लिखित साहित्याची देखील परंपराच होती. भारतीय भाषा आणि संस्कृतीत विविधता आढळून येते. ही विविधता केवळ सृजनात्मक लिखित साहित्यातच आढळते, असा एक समज दिसून येतो. सृजनात्मक कार्य मौखिक आणि मौलिकही असते. जे परंपरेमुळे सुरक्षित राहिलेलं आहे. परंपरेने चालत आलेल्या त्या मौखिक साहित्यातच संस्कृतीचे अस्सल प्रतिबिंब दिसून येते. जीवन जगण्याची नैसर्गिक उर्मी या साहित्यातच दिसून येते. संस्कृती काय असते ? संस्कृती म्हणजे काय ? हे प्रश्न मला नेहमी सतावत असतात. याच्या उत्तराच्या संदर्भात ही अनेक मत-मतांतरे दिसून येतात. शहरात राहणाऱ्या आणि खेड्यात राहणाऱ्या लोकांची संस्कृती वेगवेगळी असते का ? कोणत्याही संस्कृतीच्या अभ्यासाशिवाय आपण त्याविषयी ठामपणे बोलणे म्हणजे त्या संस्कृतीवर अत्याचार करण्यासारखेच आहे. दबावाने संस्कृतीत बदल घडवून आणता येत नाही की तिचा नाशही करता येत नाही. संस्कृतीची मुळं फार खोलवर रूजलेली असतात. आदिवासी संस्कृती आणि परंपरांच्या संदर्भात अनभिज्ञ असणं मानवी रूपासाठी अडथळा ठरू शकतं.

निसर्गाच्या सानिध्यात वसलेल्या आदिवासींच्या स्वतःच्या परंपरा आहेत. या सर्व परंपरा मौखिक पद्धतीने टिकून आहेत. लिखित स्वरूपात काहीही नाही. परंतु पूर्वापार चालत आलेल्या परंपरामध्ये सर्व काही आहे. हे आदिवासी निरक्षर असूनही मोठ-मोठ्या ग्रंथांमध्ये नसेल, ते यांच्या जवळ आहे. या लोकांजवळ एक अद्भूत शक्ती आहे. या लोकांजवळ राजा पांठाची कथा, हरखी या लोकोत्सवच्या प्रसंगी केले जाणारे नाटक, गीत, कथा, वेगवेगळ्या ठिकाणच्या दंतकथा इ. प्रकारचे मौखिक साहित्य उपलब्ध आहे. या सर्व कथा वेगवेगळ्या प्रकारच्या संगीत वाद्यांनी लयबद्ध केल्या जातात. त्यात प्रामुख्याने डमरू, टारपू, तूर, बासरी, धांधल या प्रकारचे वाद्य येतात. हसणे ही यांतच मोडते.

आदिवासी लोकांजवळील गीतं, आन्हे, म्हणी, कथा या सर्वांमध्ये संस्कृती आणि जीवन जगण्याचा आनंद दिसून येतो. हे सर्व वेळोवेळी प्रसंगानुसार आपल्याला एकाव्यास मिळते. ज्यांच्या म्हणी आणि आन्हांमध्ये प्रचंड कल्पकता आणि बुद्धीचातुर्य दिसून येते, त्यांनाच आपण निबुद्ध मानतो. या लोकांजवळ प्रचंड माहिती आहे. त्यांना स्वतः भारताच्या नागरिकांबरोबर मुख्य प्रवाहाबरोबर पावलं टाकण्याचे आवाहन केले जाते. परंतु मुख्य प्रवाह म्हणजे काय ? जेथे विधवांचा सन्मान केला जात नाही, जेथे विवांना समान हक्क दिले जात नाहीत, जेथे विधवा पुनर्विवाह करू शकत नाही. या सर्व अस्मिन्ही आदिवासींमध्ये नाहीत. आदिवासींजवळ असलेल्या ज्ञानाने जगातील विद्वान स्तुभित झालेले आहेत. जगातील विद्वान सांगतात, 'आदिवासींजवळ जे ज्ञान आहे, ते आपल्या जवळील ज्ञानापेक्षा कितीतरी पट अधिक आहे.' हे सर्व जाणण्यासाठी आपल्याला काय केलं पाहिजे हा विचार सर्वसामान्य माणसाने करायला हवा.

आदिवासींच्या म्हणींमध्ये असलेला अर्थ जाणण्याचा प्रयत्न करू या. दक्षिण कुकात मध्ये ज्या आदिवासी जाती आहेत त्यांत प्रामुख्याने चौधरी, ढोडिया, गामीत, कुकना, वसावा कोरपालिया या जातींचा समावेश होतो. यात चौधरी ही एक प्रमुख जात आहे. चौधरी जातीतल्या लोकांच्या ज्या म्हणी आहेत, त्यात प्रामुख्याने त्या लोकांच्या अनुभवांचा सामावलेला सारांश प्रत्ययास येतो. त्यांच्या म्हणीचे स्वरूप सत्य घटना, प्रसंग आणि त्यांच्या अनुभवांनी घडत जाते. त्यांच्या मौखिक परंपरेने सुरक्षित ठेवलेल्या म्हणी आपण वाचायला हव्यात. उदा. बिना बुढे गाळी न चले । (वडीलधाऱ्यांच्या सल्लेशिवाय चालत नाही)

चौधरी या जातीत लग्नाचा प्रसंग एका उत्सवाचे स्वरूप धारण करतो. डमरूच्या सल्लाक धुंदीत नाचणे आणि गीतांच्या लयीत आपल्या इच्छा व्यक्त करण्यात कमालीची नैसर्गिकता दिसून येते. मांडवाच्या दुसऱ्या दिवशी वऱ्हाडी वधूच्या गावी जातात. जातांना का विविष्ट डोलीत बसतो व वऱ्हाडी बैलगाडीत बसून वधूच्या गावी जातात. त्यात एक कथक म्हातारा वऱ्हाडात येणार असतो. परंतू त्या वृद्धाला घेण्यास सर्व युवा वर्गाचा प्रयत्न असतो. कारण मध्येच त्या म्हाताऱ्याला कमी जास्त झाले तर युवावर्गाच्या अस्मिन्ही विचित्र पडते. तरीसुद्धा म्हातारा बैलगाडीच्या मागील भागावर बसूनच जातो. वऱ्हाडी वधूच्या गावात पोहचताच त्यांना अडवलं जातं आणि त्यांना सांगितलं जातं की आपल्या प्रश्नाचे योग्य उत्तर दिले तरच वऱ्हाडाला पुढे जाऊन देऊ. तुम्हाला वधू घेन कायची असेल तर गावाजवळील विहिरीला तुपाने भरावे लागेल. ही गोष्ट ऐकून तर युवावर्ग गोघडून जातो. ते विचार करू लागतात की विहिरीला तुपाने कस भरावे ? अनुभवी लोकांना विचारू लागतात. तेव्हा बैलगाडीच्या मागील भागावर बसलेल्या त्या म्हातार्या मुलांना सांगतो की मुलांनो, काळजी करू नका. गावकऱ्यांना सांगा की मासे पकडण्याच्या जाळीतून अगोदर विहिरीला गाळून दाखवा, तरच आम्ही विहीर तुपाने भरू. एकदाका वधूच्याकडील लोकांकडून कळले की हे काही शक्य नाही. विहिरीला मासे पकडण्याच्या जाळीतून कसं काय गाळणार ? तेव्हा तुम्ही सांगा की तसं

केल्याशिवाय आम्ही ती विहीर तुपाने कशी काय भरणार ? तेव्हा तरुण वर्ग म्हणतो, 'बिना बुढे गाल्ली न चले' अर्थात अनुभवी व्यक्तिच्यां सल्ल्याशिवाय आपण पुढे जाऊ शकत नाहीत. यावरून च दुसरी म्हण तयार झाली आहे की 'घी से कुआँ नहीं भर सकते, जाली से कुआँ नहीं गाल सकते.

काही म्हणी :

- १) पगडी मे दवा थी, पिताजी मर गया
- २) कंबल भागेगा तब पता चलेगा
- ३) बग भगत सौ बार घुमता है
- ४) दिपावली पर नाचा वह होली पर नाचेगा
- ५) खाने को रोटी बैठने को ओटा
- ६) खेते उसका खेत रहे उसका घर
- ७) गोफन के पत्थर से निशाण मारा
- ८) जेब मे हो तो खाया जाय
- ९) अफिन में सो गया

माना दिल्लीना अनुभव

दिल्ली कीसीक आहा, काय आहा ती खबर नी होती. आमला सांगां का दिल्लीला जावला." आमी घरहून कलाकार भाई-बहेन साहला ली हन आनांव. दिल्लीला आनांव त आपले जे इन्दिरागांधी कलाकेन्द्र वर उतरनाव त आम्हें भारतदेशने आदिवासी साहला मीळनांव. नवी नवी भाषा, वायला-वायला पहेरवेश हेरी आयकीहन आनंदित हुयनांव.

दुसरा का तेने पूड मिटींग आयकी त जमीन जंगल विशे जानुला मीळनां. ते कदा अधिकाशी हतात अन कोन हतात ती आपले नीं वळखजन पन आपले आदिवासी भाई साहला चांगले रीते तेंही गोठ दाखवी. यी जागा अन झाड आपणां आहात, तेवर कोनाना अधिकाय नी आहा. यी गोठ आयकी त माला होडा आनंद हुयना का खरेखर ईसां आपले दरेक गांवमां ऐकता करी ने संप सांबांहर आपले जागा जमीन साटीं काहीं तरी करूं ईसां माने दिलमां हुई गेहें.

अन मागुन मग अलग-अलग गावना सांस्कृतिक पोग्राम हेरीहन खूब खुश हुयनांय. आपले आदिवासी भाईसाहमां सांस्कृतिक कला आहा ती आजुनही जीवीत आहा ती आपले जाळवी राखुला अन चालु राखुला आहा.

अन दिल्ली त माला होडीक गमनी का, खोब चांगली गमनी. दिल्ली सरकारनी नीहीं पन आपले आदिवासीसीं आहा ईसां माला लागना. दिल्ली किनोड आहा, कठ आहा ती आमी कोनी देखल नीहीं, अन कोनी दाखवेल नीहीं का ई सरकार आहा. ईसा खरेखर त बाहेरने लोकसीं चीं कवेल का आपले मोहनी करी थवेल, चीं काहा करताहां? ईसां नी हुयुला पड. जीसां का ये सुखीजन आज आपले ऊभा आहाव ती आपली पदरनी आईस आहा तीनी बाकरी कळला आपला हक्क अन अधिकाय आहा तीं साठी जानपन देवला आमी सवेन जाहांव. काहा का आज आपले जान देंव त आपठलां पोसां मोहर महेनत मागुने करी उजतील, जगत रहतील. मानां ज नीहिं, तूमनी ज नीहिं पन अखे आदिवासीसीं येनी जतन कळला पाहाय ज. अन करतील ईसी माला आशा आहा. आज आपले जागावर मोठ-मोठला देव-देवी आहात, जंगल आहा, सम्राट आहा, तेवे हारी पशु-पक्षी, जीत-जनावर आहात तेना आपले ऐक सेवक आहात अन सेवा करता रहूं. ईसां करी पूडलीपीडी पन करील ईसी माला आशा आहा अन करतील ज.

आमची दिल्लीवारी

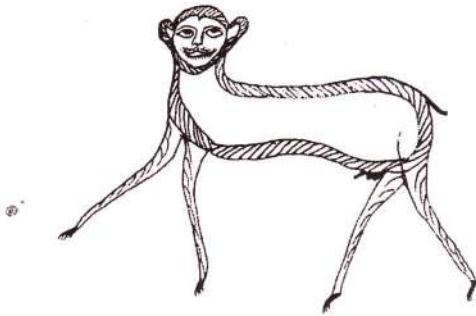
दिल्ली काय आहे ? याविषयी आम्ही पूर्णपणे अनभिज्ञ होतो. आपल्याला दिल्लीला जायचे आहे असे आम्हाला सांगण्यात आले होते. म्हणून आम्ही सर्व बांधव दिल्लीला पोहचलो. आम्ही जेव्हा प्रथम इंदिरा गांधी राष्ट्रीय कला केन्द्रावर पोहचलो तेव्हा तेथील दृश्य बघून तर आम्ही आश्चर्यचकितच झालोत. तेथे संबंध भारतातील विविध जमातीच्या आदिवासींना जवळून पाहण्याची, त्यांची भाषा ऐकण्याची, त्यांची परंपरागत वेशभूषा-केशभूषा बघण्याची मी बुर्रिछ संघी आम्हाला मिळाली, त्यामुळे आमच्या ज्ञानात अधिकच वृद्धी झाली.

तत्पश्चात झालेल्या सभेत एका अधिकाऱ्याने जंगलाच्या जमीनीसंदर्भात चांगले मार्गदर्शन केले. या जमीनी, जंगल आमच्या मालकीचे आहेत, त्यावर कुणीही अधिकार सांगू शकत नाही. त्यांच्या या गोष्टीमुळे मी निश्चय केला की आपण गावागावांत जाऊन आदिवासींना त्यांच्या हक्कासंदर्भात जागृत करायचं.

त्यानंतर संपन्न झालेल्या सांस्कृतिक कार्यक्रम खरोखर अद्भूतच होता. हा ठेवा आम्हाला जोपसायला हवा, त्याचे संवर्धन करायला हवे. हा संदेशच जणू त्या कार्यक्रमातून मिळाला.

तसेच दिल्ली केवळ नागरी लोकांचीच नाही तर आदिवासी लोकांची सुद्धा आहे, हे प्रत्यक्ष दिल्ली बघितली तेव्हा लक्षात आलं.

आपली जी आज दुर्दशा झालेली आहे, त्याला जबाबदार कोण ? आपण ज्या भूमिवर उभे आहोत, त्या धरतीमातेचे जतन-संवर्धन-रक्षण हे आपले कर्तव्य आहे. त्यात प्राणही गमवावे लागला तरी हरकत नाही. सर्व आदिवासींनीच हे कर्तव्य लक्षात घ्यायला हवे त्यांच्यासाठी, त्यांच्या चिमुरड्यांच्या अस्तित्वासाठी. आज आपण हा लढा दिला, धरणीमातेची सेवा केली तर पुढची पिढी आपलं नाव स्मरणात ठेवेल.

गोमडुं अंधसरधा अन देजपरधा वाक नी जोये

पंसमाल जिल्लामां ता. ८-०४-०५ ना दने तांण ग्राम विकास केन्द्रनुं जवळटन डॉ. गणेशदेवी साहेबना हाथे करवामां आयुं ई परसंगे कानजीभाई फोरे, एकता परीषदना कार्यकर्ता श्री मनोजभाई, तालुका परमुख अने आहे गाहेवी गाम पंचायतुंना सरपंस, ग्राम विकास केन्द्रना कार्यकर भाई बेनु, आहे गाहेनां वीह गाममांथी आवीला आदिवासी-विचरती-विमुक्ति जनजाती टीमज अत्य भाई बहेनुए हाती मलीने आ कार्यने सफलता पुर्वक पाव पाड्युं.

आ आखा कार्यक्रममां वास्तुवमां गाम केवुं होवुं जुग्ये, गांमनो विकास कीवी रीते करीए तो आपडा गामना भाई बेनो एकवीसमी हदीमां कीवा जायुजनाथी टकी रीहे ईना ईपर जुव दिवामां आयुं.

आखा कार्यक्रममां पेलां ग्राम-विकास केन्द्रनो अरथ हमजाव्यो, जीमां गामडांवा आपडाज माणसो पुत पुतेनो विकास कई रीते करवो? आ परसन आपडावे घणो भाव लागे से. पुण उडाणथी जुवा जग्ये तो आपणा ज गामना परसनवे जाते हमजी अगेड आववेनो प्रयत्न करहु तो विकास करी शकासे. आज हुसी घणोवदो आदार बीजा ईपर राखवाथी ते सेख चल्लीना(मशकरी केवा) जेवा बण्या तेमां आपडो वखत आन नाणां वेडफायां से. इतिर विकासनुं मळवोत पुतेना गामथई करीये तो आवनारी पेडीने प्रोत्साहन मळहे. आपु आपडे से के आज्ञादीना पसाह वरह जातां रद्यां से, सरकार परजा हाक घणीयु कुववा बणावे से, सतां हमज अगेड आवतो नथी पुण पसाडी रीतो जाय से. जी मळेने इति सत्ताजना अगेळ पडता माणहुज ईनो लाव ले से. ने आपडा माणहु ईनी पळेड आंकडी दोट मीले से. येकते अभण, गरीब सतां सारी वहाली वस्तु मीली आ कुववा पळेड आंकली दोट मीले से. सरकार घणुं ताजु काम करे से पुण ई आपडे सलोवुं बळांक लीले से.

गामडांवा विकास करवो वे तो आपडे हाते मलीन काम करहुं तो घणुं बडु बाहे. सरकारवे राहत थाहे, काम ना करीए तो आपडी जमीन दनी दनी टूकी वाली जाय से. पनी ईवुं बणे के आपडी पासली पीडी हाक मकान बांदवा जमीन से. एक बावु खरसा वदे, बीजी पाहे मोगवारी, आपडे हुं करी हकवाना? पुण गाम विकास केन्द्र द्वारा एक नवो वस्यार आपडी हामे मिलवामां आयो से. ती ई के आपडो विकास आपडा हाथे करवो. गामडांमां एकता खुटाविवाजो, वहेम, आपडे कुववा पडहे. वही ते आपडा भाई भाई नही रहेने आपडा बाप दादानी माणहुंते शरसो से ते पळमां वेर विखेर थाई जाहे. इतिरे आपडे बदा एक रीहु ने आपडे कवुं तो बकिवाती कुई ताकुत आपुणने नमावी ना सके.

ब्रीजु के गामडांना आपडा भाईबंदुनी आर्थिक परिस्थिति ताजी नथी, ई वदाव पडता दीवामां बुडीला होयतो आपडोज भाई व्यसनमां जातो वे से. ईन ब्रीजो कुई मावग हुजतो नथी. आपडा केन्द्र द्वारा आनो उपाय से. आपडी पाहे से. आवोकमांथी थुडोक भाग व्यसन करी ई बचत आवनाशं वरहुमां मुडुं कप धरे से. ई बसत आपडा बालकुना भणवामां खीतीना काम हाक, कुई उद्योग धंधो करवा काम लागहे. बसत नी टेव नथी तो हवे आपडे बसत करवी पडहे. कर्या वगव सुटको नथी अने ना करीए तो आपणुं से ई पुण खुई नाखवेना ईतवे उठो जागो अने ध्येय प्राप्त ना थाय तां हुदी एकता नामना रामबाणने पकडी अगेउ चालीए.

ग्राम विकास केन्द्रोमां नीसे परमाणोनी युजनाउ से.

(१) भंडोल फलिया (२) अनाज बैंक (३) अनौपचारिक स्कूल (४) पाणीनी मंडली (५) मधमाखी उछेव (६) ओर्गेनिक खेती (७) निवेउ.

आ बदी युजनाउ ग्राम-विकास केन्द्रमां आवे से. ईमां एकता, वहेम अंधश्रद्धा, खुटादिवाज, जुनी नीया पदती वगेवेनुं काम साले से ईनुं खर्क मार्गदर्शन आ ग्राम विकास केन्द्रपाहेथी मळे से.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

अंधश्रद्धा व हूडाप्रथा

पंचमहाल जिल्ह्यात दिनांक ८-४-०५ रोजी तीन ग्राम विकास केन्द्राचे उद्घाटन डॉ. गणेशदेवी यांच्या हजेरीत झाले. या प्रसंगी कानजी पटेल, एकता परिषदे कार्यकर्ते मनोजभाई, तालुक्याचे सदस्य, सरपंच, ग्राम विकास केन्द्राचे कार्यकर्ते आणि आजुबाजुंच्या २० गावाचे गरीब बंधू भगिनी एकत्र आले होते. आदिवासी व विमुक्त जनजातीच्या लोकांनी मिळून हा कार्यक्रम उत्कृष्ट रीतीने पार पाडला.

या कार्यक्रमात गावाचे स्वरूप कसे असावे, एकवीसाव्या शतकात गावाचा विकास कसा करता येईल या विषयांवर सविस्तर चर्चा करण्यात आली. शासनाकडून वेगवेगळ्या प्रकारच्या योजना चालत असतात. परंतु त्या गावापर्यंत पुर्णतः पोहचत नाही. गावापर्यंत फक्त योजनेचे नाव येते आणि थोडीफार शासकीय अनुदान. व तेही योजना संपल्यावर. या प्रक्रियेतच गावाचा अधिककाधिक वेळ व पैसा अनाटायी खर्च होतो. त्यापेक्षा आपला विकास जर आपणच केला, तर शासनावरही जास्त ओझे होणार नाही. आणि लोक पैशांच्या दुर्व्यवहार करतात तेही बंद होईल. या करीता प्रत्येक समाजाला संघटीत होऊन काम करावे लागेल. गावाचा विकास करायचा असेल तर आपल्या सर्वांना पाच मुद्यांचा प्रामुख्याने विचार करावा लागेल.

कर्जमुक्त गाव

गाव कायमी कर्जमुक्त झाले पाहिजे. आज गाव जास्तीत जास्त कर्जबाजारी

होतांना दिसत आहे. कारण गावात ज्या वस्तु, साधनांची गरज आहे त्यांचा पूर्णतः अभाव नसतो. सावकाराच्या कर्जातून या वस्तु मिळवणे कठीण झाले आहे. यातून मुक्ती मिळण्यासाठी आपल्याला शासनाच्या मदतीची गरज नाही. फक्त आपल्या समाजात, छोटे बचत गट बनवून रोजचा फक्त एक रुपया जरी वाचवला तरी महिन्याचे तीस रुपये होतील. दहा व्यक्तींचा एक बचत गट बनवून आपली बचत बँकेत आपल्या बचत गटाच्या नावावर जमा करावी. यामुळे सर्व स्त्री पुरुषांना बचतीची सवय लागेल. संघटीत राहण्याचे महत्त्व कळेल. आपल्याला जे व्यर्थ खर्च करण्याची सवय आहे. ती मोडेल. अशा प्रकारची बचत जर केली तर त्याचा लाभ आपल्या मुलांच्या शिक्षण व भविष्यासाठी करता येऊ शकतो. यासाठी शेत जमीन किंवा दागिने सावकाराकडे गहाण ठेवून व्याजाने कर्ज घेण्याची गरज पडणार नाही. आपल्या समाजाच्या वाईट प्रथा-रुढींवर सुद्धा आपल्याला बंधन आणावे लागतील. तेव्हाच आपण पूर्णतः कर्जमुक्त होऊ शकतो.

रोगमुक्ती

गावात सार्वजनिक स्वच्छतेचा अवलंब करून आपण गाव रोगमुक्त करू शकतो. सरकारी दवाखान्यांकडेही लक्ष द्यावे लागेल. गावामध्ये डॉक्टर, नर्स येतात की नाही हे पाहिले पाहिजे. सरकारी दवाखाना जर दूर असेल तर सगळ्यांनी मिळून शासनाकडे मागणी करून गावात छोटे रुग्णालय सुरू करावे. म्हणजेच प्रत्येकाला गावातच प्राथमिक उपचार मिळू शकेल.

उपासमारी पासून मुक्ती

आपण सगळे मिळून उपासमारी पासून मुक्ती मिळवू शकतो. ह्या करीता आपले सर्व बंधू भगिनींनी एकत्र येऊन मंडळ बनवावे. या मंडळाद्वारे सगळ्यांनी थोडे थोडे धान्य एकत्र करून 'धान्य कोष' (Grain Bank) तयार करावा लागेल.

ज्या वेळेला एखाद्याला गरज पडेल त्या वेळेला त्या कुटुंबाला त्यातून धान्य देता येईल. तेव्हा पीकांची कापणी होईल तेव्हा तेवढेच धान्य पुन्हा त्या व्यक्तीकडून परत घेऊन धान्य कोषात जमा करता येईल. त्यामुळे वेळेप्रसंगी लागणारे धान्य विकत घ्यावे लागणार नाही. वाचलेला पैसा शेतीवाडीवर खर्च करता येईल. व त्यातून अधिक उत्पन्न मिळवून धान्य कोषातून उसने घेतलेले धान्य पुन्हा परत करता येईल.

जडान्यापासून मुक्ती

गावातील कोणताही व्यक्ती शिक्षणापासून वंचित नसावा. त्यांना लिहीण्या साधनांचे ज्ञान असावे. त्यामुळे त्यांची व्यवहारात फसवणूक होणार नाही. या करीता गावातील सुशिक्षित व्यक्तींनी साक्षरता वर्ग चालवायला पुढाकार घ्यावा.

शोषण मुक्ती

गावात सर्व सामान्य गरीब आदिवासी, दलीत वर्गाचे कायम शोषण होत असते. अशा करीता आपल्या अधिकारांची जाणीव करून देऊन, शोषण मुक्त समाज निर्मितीचे काम आपल्याला करावे लागेल.

मागील मुद्दे लक्षात घेऊन आपण गावाचा विकास करू शकतो. पंचमहाल, दाहोद जिल्ह्यात समाजात हुंड्याची जी प्रथा आहे ती अतिशय वाईट आहे. अशा प्रथा व अंधश्रद्धा तोडाव्या लागतील. त्यांचा आपल्या समाजावर फारच वाईट परिणाम होत आहे. अशा प्रथा बंद करण्यासाठी आपल्या सर्व बंधू भगिनींना संघटीत व्हावे लागेल.

कार्यक्रमाच्या समारोपात डॉ. गणेश देवी यांनी समाजात एकात्मतेची गरज असल्याचे सांगितले. ज्या समाजात एकात्मता नाही तेथे शांती नसते. त्याकरीता आपल्याला संगठीत होऊन समाजातील लोकांना एकाच मंचावर एकत्र आणायचे आहे, हाच ग्राम विकास केन्द्राचा प्रमुख हेतु आहे.

रामपुरा वडला साथे वातलाप

- आदिव : आवोरा रॉम रॉम! केठा हा आवो हो? थेमरे नॉम हुं हीं?
- उत्तर : आजजा रॉम रॉम सायेब. मु तं रांमपुरा हॉ आवो हां. मार नॉम तं धनाभाई भवनाभाई गमार. मार आई कं नॉम थावरी बेन.
- आदिव : धनाभाई, थॅमरे केतरा भाई नं केतरी बेन हीं? भँणीयारां केतरां हीं?
- उत्तर : मार पांस भाई नं पांस बेने हीं. तीन भाई भँणीयारा हें. बेनो भणीयारी नँ हीं.
- आदिव : ओ..ओ.. वाहकं कटुम हीं. थामां केतरे हुदी भँणीयारा हॉ?
- उत्तर : में कॉलेझ हुदी भणीयारो हुं. मार काकाअे हुजायुं भँणवाकं. वो आगेळ भणीयारो हो तो अे तो मोईन आगेळ भणवारी हीखामेण आले. मार वात मार बेने ने माँनी, भणीयारी नँ हीं.
- आदिव : थेमां आगेळ हीअ न भँणीया?
- उत्तर : मार घर पेंह्ये नँबळुं होतुं. उह भणीया पेंह्या घँणा होवे. उह मुं न भणीयो पँहण हावां मु पासुं विसाकं हं.
- आदिव : थेमां आल्ल हु काँम कँरो हो.
- उत्तर : हातां आल्ल सोहरीयांर आसरणमांय सेवाक काँम कँरां हां.
- आदिव : थॅमरे भाई नं बेनो हु काँम कँरां ही? केतरी झमीं हं?
- उत्तर : मार बे भाई भणी हीं, बे भाई खेतीम मँदद कँरावी हीं. पनर वीघा झमीं हं. पाँणी नें हें.
- आदिव : थेमांई खेते केरता आवरे हं?
- उत्तर : हं मांई खेते कँरता आवरे हं नं मांई हाकं काँमे आवरे हं. काँममां शँरम वेई.
- आदिव : थेमां पणीझारो हो? थेमां भणीयारी बायरे हीय न मळझी?
- उत्तर : हं मुं पणीझार हं मांई भणीयारी बायरे मँळती हाँती, पँण मांही नोकरी नें मेझी. मार घरे खेती काँम करवाक होवे. अँभण बायरे काँम कँरे नं भँणीयारी खेती काँम नँ कँरे. अथे मां भणीयारी बायरे नँ कँरी हमरे भँणीयारी सोरीओ ओसी हं.
- आदिव : तें सोरी भणवारी थॅमरे हु मतलोक हं?
- उत्तर : सोरी भँणे, मोटी थाहे अेतरे पेस पण्यावो ईणांरे सोरां सुदावे. बदां सोरां न भँणावे, आनँळ आवे. मुं मांनुं हीं के सोरा न ठेठ लगण

भँगावो, पेस पण्यावो. सोरींआं ने भँगे तेण लगण गराहीया नँ सुदरे.

प्रश्न : थेमरे केतरी गाय, डोबे, बाखरां हीं? उणाकं दूधकं हुं कैरो?

उत्तर : हमरे साय गाय, बे डोबे, पनरे बाखरो हीं बादाक पांस लोटी दूध होवे. खाता वेदे उणारी हामां साह कैरा डोला नँ हॉवे उणारे घेर लोटी लोटी साह आलां.

प्रश्न : थेमरे गांमे डेरी हं? डेरी हु थेमरे गांमरां न मांणहोने केया केया फायदा होइया?

उत्तर : हमरे गांमोमांय डेरी हं नँ डेरी हु हमरे गांमेवाळाई खूब लाभ होइयो. खांणे मेले, ठावो, भाव मेले, पनरा दें ने पैहयां मेले, गाय, डोबे, काटी, बाखरां हाय दवा मेले उणहो घेणो फायदो हॉइयो हं.

प्रश्न : खेते करेहं उणां लोटां होवा झोईझे. थामरे हु मतलोक हं?

उत्तर : खेते करे हं उणां लोटां होवणां झोईझे लोटां हु खातेर मेले अे खातर खेतरे म खातर खेती हारी हॉवे. ओतर खर पँण मेले गाय, डोबानं मोटो हॉवे केल्यांपाडां वेसे, पैहया मेले.

प्रश्न : आल्ल हँमरी सरकार हं. थमरे गांमेमाय सरकारी काँम हीडी ही नँ लाभ होइयो हे?

उत्तर : हमरे गांममांय सरकारी काँम होइयां हं सरकारी काँमे ही झेणार घरे न होतां उणार घरे कीदां, पाका रोव कीदा, तँळाव, सेकडेम कीदा, उहो घँणो फायदो होइयो हं.

प्रश्न : थेमरें गांमेमांय केई केई रोग वदावे थाय हीं? थामां ऊणा रोगोंई मटारवा हु हु केरो हो?

उत्तर : हमरे गांमेमाय ताव, पेट हुईआ, हुलकवा, मोतीसरो, टीबी, घांह, खँणवा हख्खा रोग वदावे थाय हं. देखी दवा कैरवा म आवी हीं, पेहला न मेटे तें मोटे दँवाखाणे जाय. पैहया न होते, घँणा मांणहो अेरांन थाय. गांममाय दँवाखाणु नँ ही.

- प्रश्न : धेनवे गांमेमांय केई केई खँबाबी हं? तँ उणाई दूवे कँववा थामां हु कहाँ हाँ?
- उत्तर : हमरें गांमेमाय दाक परेहे, मांणहो पीअे हे, मांहमांह कूटाय हं, वेवे वदे हं, मांदे परे हे, गुटका तँमाखु वदारे खाय, सोरीओ नं बैईखे खाय, दाक, गुटका-भांग वपराझी हं माव ते ईह केहेवु हें के अँभण-अगनांन मांणह ई वायवे ईणावा नुकसान झाणतो नँ हीं, अेणांन हमझणरी झँकव हं, झे झे गांमेमाय वसणवाले वस्तु वपराझी ही. उणावे गांमेमाय हमझण आले. माव घरे नुकसान कँववावाली वस्तु वपराझी नँ ही.
- प्रश्न : धेनवे समाझमां बे-साव बैराओ राखनाव हं? ऊणामाय थांमां हुं मानो हो?
- उत्तर : आगली बैरीन सोरा न होवे, सोकं अेकस हॉवे, झेणाव झमीं नं माल वदारे होवें नं घरकांम करवा वालां ओसां होवे, ऊणावा बीझी बैरे आंणे वो ने बे-तेण बैरे हॉवे ऊणावे दसे-बावे सैया हॉवें. ई भेगा मेले न घरे काँम केरे झगरा वेले घरना सैया काँमे लागे आगँल वाहक हाँतु, अेवे ओसु हं मुं ई हुं मानुं हु के घरे वेवसथा होवे, सैयो-सोरी नँ हॉवे, नं झकव हॉवे, तो बीझी बैरे लावणाम वांदो नेंई.
- प्रश्न : धेनवे गांमेमाय भँणवा ओसा के हं?
- उत्तर : आगँल गांमेमाय के आझुबाझु नेहाल नँ होती लोख बीता के भणवावे वॉने लउवा मेले. झगलमां हताता रेंता, कोईन नँ मेळता भँणवावा कायदा नँ झांणता झगलमां खावा-पीवान मँलतु, शिकाव, कखना, कलां खूब होते गांधीराझ होवे हमरे मांणहो नं लाभ नँ लीतो. गमीतो भँणवा लागा, आगँल वदा न पैहयावाला होवे आल्ल मोटा सायेब हं, हमरे लोख हमझीन भँणवा मोकले एवी हमझीण आले होईए.
- प्रश्न : धेनवे लोख संसकवती कं के झांणो हो?
- उत्तर : हमरे लोख संसकवती भीलोरा झेवी हं. हँमान हँमरी वातेक घँणुं मान हं. हँमरी पांहे पाँण मुटेक वरहांक घँन हं. हँमरे साधन भोयाओनं पांहे छँणी छँणी केमती वाते हं. पाँण घँणी दखेरी वाते ए हे के हँमारी ए वातु नं भेटी कँरीन ऊणा झगने वेतालवावालो कोई केसली ओणी तेवती पेव नं आवो हेनां घँणा घोखेरावाला गांमोमांय रहो हां. झगलला हेझान मँझो आवे हं. एवो तो झग बदलो हे. कोई सेताववाक नें मेळु, एथे कलहिया भणियावा नेही. बारा नें पेरा. हँमां हमझण के आवे, थेमां झांणो हो के हेनरी वेसती ओसी हं, भीलोरी वँसती घँणी हं. हमरे-कलहिया अबाझी-आबुशोर वीरलपर मँझीकरां गांमेमां रेंहां हां. हँमो मँझाव रादझूत बराहिया हां. एहां बारा नेही झाता, एवे हमरी हमझण

आवे हं. हॅमावे ओठे टीबी नेही, पॉण बेरिया हं. बेरियाम वाते हांमळां हां. भीलोरी वातु आवे हे, पॉण हॅमवे गराहियारी वाते बेरियाम आवते नेंही. हॅवा हॅमो गीतो गाईतो, वाते-कोणीओ केहां, भझन गाईतो. हॅमा हु हु केरा, उणेरी वाते के हां. हॅमाक नासवाक भीलोही फेर पॅवेहे, हॅमो नासां, वॅगावसां, लाखरा न भावारी मुद्रते बणावे, सितरां सितवे, हाक आववे हे. थेमां हेदा हेदा आवो, हॅमा घॅणी हावी केळा करहां.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

संवाद

(धनाभाई भवनाभाई गमार (सोखला गरासिया) यांच्याशी झालेली चर्चा)

- प्रश्न : या, राम राम. कुठून आलात ? आपले नाव काय ?
- उत्तर : राम राम, मी रामपुरहून आलो आहे. माझे नाव धनाभाई भवनाभाई गमार आहे. माझ्या आईचे नाव आहे थावरीबेन.
- प्रश्न : धनाभाई आपल्याला किती भाऊ-बहिणी आहेत ? त्याच्यातले किती शिकलेले आहेत ?
- उत्तर : आम्ही पाच भाऊ व पाच बहिणी आहोत. तीन भाऊ शिकलेले आहेत पण बहिणी अशिक्षित आहेत.
- प्रश्न : वाह, आपला परिवार मोठा आहे ! आपले शिक्षण किती ?
- उत्तर : मी कोलेज पर्यंतचे शिक्षण प्राप्त केले आहे. माझे काका शिकलेले होते, त्यांना मला पुढच्या शिक्षणाची प्रेरणा दिली. मी शिकलो परंतु माझ्या सारखे शिक्षण बहिणींनी घेतले नाही म्हणून त्या सर्व अशिक्षित राहिल्या.
- प्रश्न : आपण पुढचे शिक्षण का नाही घेतले ?
- उत्तर : आमची आर्थिक स्थिती खराब आहे. पुढच्या शिक्षणासाठी खूप पैसा लागते म्हणून शिक्षण घेऊ शकलो नाही. आता पुढच्या शिक्षणासाठी विचार करू आहे.
- प्रश्न : आपण आता काय काम करता ?
- उत्तर : मी मुलींच्या आश्रमशाळेत सेवा देतो आहे.
- प्रश्न : आपले भाऊ-बहिण काय काम करतात ? शेत जमीन किती आहे ?
- उत्तर : माझे दोन भाऊ शिक्षण घेत आहेत. दोन भाऊ शेती करतात. तीन बहिणी आपल्या सासरी आहेत व दोन बहिणी शेतीकामाला मदत करतात. आमचा पंधरा एकर जमीन आहे, पण पाणी नाही.
- प्रश्न : आपल्याला शेती काम येते का ?
- उत्तर : हो, मी शेतीकाम समजतो. मी शेतीसंबंधीची सगळीच कामे करू शकतो.

कोणतेही प्रकारचे काम करण्यास मला लाज वाटत नाही.

प्रश्न : आपण विवाहीत आहात ? आपल्याला शिक्षित पत्नी शिक्षित का नाही मिळाली?

जवाब : होय, मी विवाहीत आहे. मला शिक्षित पत्नी मिळाली असती पण मला नोकरी नाहीये. माझ्या घरी शेती आणि पशुपालन करण्याचे काम होते व अशिक्षित स्त्रीच ही कामे चांगली करू शकते. शिक्षित बाई शेतीकाम करणार नाही. या कारणास्तव मी शिकलेली बाई पसंत केली नाही. आमच्याकडे तसेही मुलींमध्ये शिक्षणाचे प्रमाण कमी आहे.

प्रश्न : मुलींच्या शिक्षणाबद्दल आपले काय मत आहे ?

जवाब : मुली शिक्षण प्राप्त करून, वयात आल्यानंतरच त्यांचे लग्न करायला पाहिजे. तरच ती आपल्या मुलांना चांगल्या प्रकारे शिक्षण देऊ शकते. मला वाटते की, मुलींना खूप शिकवावे, शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतरच लग्न करावे. जोपर्यंत स्त्री शिक्षित होत नाही तोपर्यंत 'गरासिया' समाज कधीच पुढे येणार नाही.

प्रश्न : आपल्याजवळ गायी, म्हशी, बकऱ्या किती आहेत ? त्यांच्या दुधाचे काय करतात ?

जवाब : माझ्याजवळ चार गायी, दोन म्हशी आणि पंधरा बकऱ्या आहेत. सगळ्यांचे मिळून रोजचे पाच लिटर दुध मिळते. जास्तीच्या उरलेल्या दुधाचे दही, ताक बनवितात आणि आसपास ज्याच्याकडे दुभती गाय, म्हैस नाहीये त्यांना लिटर दोन लिटर ताक देतो.

प्रश्न : आपल्या गावात डेरी आहे ? डेरीपासून आपल्या गावातील लोकांना किती लाभ होतो ?

जवाब : आमच्या गावात डेरी आहे. डेरी पासून गावकऱ्यांना खूप लाभ होतो. डेरीमुळे कामधंडा मिळतो, दुधाची चांगली किंमत मिळते, पंधरा दिवसाआड दुधाची गरज मिळते. गाय, म्हैशी, बैल, बकऱ्या आजारी पडल्या तर कमी किंमतीत जीवधन मिळतात. असे बरेच फायदे होतात.

प्रश्न : शेती करणाऱ्यांकडे गुरे असला पाहिजे, आपला विचार काय आहे ?

जवाब : शेती करणाऱ्यांकडे गुरे असली पाहिजे. गुरांपासून शेण मिळते. शेणा मुळे शेती चांगली होती. चांगले उत्पन्न मिळते आणि चांगला चारा मिळतो. ज्यामुळे वासरे मोठे होतात व त्यांना विकून चांगली किंमत मिळते.

प्रश्न : लोकशाहीमध्ये आपल्या गावात सरकारी कामा मुळे किती लाभ झाला आहे ?

जवाब : आमच्या गावात बरीच सरकारी कामे चालतात. ज्यांना घर नव्हते, त्यांची घरे बनविली, गावात पक्के रस्ते झाले, विहीर, गाव तलाव पाझर तलावही झालेले आहेत. अशा विविध कार्यामुळे बराच लाभ झालेला आहे.

प्रश्न : आपल्या गावात कोणत्या रोगाचे प्रमाण जास्त आहे ? या रोग निवारणासाठी

काय करतात ?

उत्तर : आमच्या गावात ताप, वांल्या, पोटदुखी, टायफोईड, क्षयरोग, खोकला, त्वचारोग इत्यादींचे प्रमाण जास्त आढळते. प्रथम घरघुती औषधांचा वापर होतो. जर बरे वाटले नाही, तर शहरात मोठ्या दवाखान्यात औषध घ्यायला जातो. पैशांची व्यवस्था नसल्यामुळे खूप लोकांना त्रास होतो. औषध घेण्यासाठी पैशाची सुविधा झाल्यानंतर औषध आणतात. गावात दवाखाना नाही.

प्रश्न : आपल्या गावात कुठले व्यसन आहेत? त्यांना दुर करण्यासाठी काय करतात ?

उत्तर : आमच्या गावात दारुबंदी आहे. तरी लोक दारु पितात त्यामुळे भांडणे होतात. आपसात वैर निर्माण होते, गुटखा, तंबाखू पण खातात. आता हे व्यसन मुली, महिलांपर्यंत पसरलेले आहे. ही माणसे दारु, तंबाखू पासून होणाऱ्या नुकसानापासून अजाण आहे. त्यांना समजवण्याची आवश्यकता आहे. ज्या गावात व्यसन करणारी माणसे आहेत त्यांना या नुकसाना बदल समजाविले पाहिजे. माझ्या घरात कोणत्याही प्रकारचे व्यसन नाही.

प्रश्न : आपल्या गावात भांडणे होतात ?

उत्तर : होय, आमच्या गावात भांडणे होतात. आम्ही समजावतो. पण समजायला तयार नाही. भांडणामुळे खूप नुकसान होते, व्यक्ती मरतात. वैरीचे वैरी वाढत जातात. हे बंध व्हायला पाहिजे. जर हे बंद झाले नाहीतर समाजाचे खूप नुकसान होणार आहे.

प्रश्न : आपल्या समाजात बहुपत्नी वाले आहेत. त्याबद्दल आपले मत काय ?

उत्तर : जर पहिल्या पत्नीला मुल झाले नाही, एकच मुलगा वा मुलगी असेल, ज्यांचे शेत जमीन जास्त आहे आणि काम करणारे कमी असतील. तेव्हा दुसरी पत्नी आणली जाते. दोन-तीन पत्नीचे दहा बारा मुलेमुली होतात. हे सर्व मिळून घरात काम करतात. एखाद्या बरोबर जर भांडण झाले तर त्या वेळी सर्व परिवार त्यावेळी कामी येतो. पूर्वी असे खूप होत होते. पण आता पुष्कळ कमी प्रमाण झाले आहे. मी असे मानतो की घरात साधन संपत्ती असेल, एकही अपत्य नसेल आणि अत्यंत आवश्यकता असेल तरच दुसरे लग्न करायला पाहिजे.

प्रश्न : आपल्या गावात शिक्षणाचे प्रमाण कमी का आहे ?

उत्तर : पूर्वी आमच्या किंवा जवळच्या गावात शाळा नव्हती. आमच्या पुर्वजांना भित्ती वाटायची की जर मुलांना शिक्षणासाठी पाठविले तर सरकार त्यांना लढाईत पाठवतील. माणसे जंगलात राहत होती, शिक्षित व्यक्तींशी त्यांचा संपर्क नव्हता. शिक्षणामुळे होणारे लाभाविषयी त्यांना माहिती नव्हते. जंगलात खाण्यासाठी पुरेसे प्रमाणात अन्न मिळत होते, शिकार, फळ, फुल इत्यादी भरपूर प्रमाणात मिळत होते. स्वातंत्र्याचा लाभ आम्ही घेऊ शकलो नाही. डूंगरीभरित

शिकल्यामुळे त्यांचा खूप विकास झाला व ते आपल्या मुलांना शिक्षणासाठी पाठवू लागले आहेत. आता मुले शिकू लागली आहेत.

आपण आपल्या संस्कृतीबद्दल काही सांगाल का ?

मला आमच्या संस्कृतीबद्दल काहीच माहिती नाही. आमची माणसे नाचण्यात, गाण्यात आणि वाजविण्यात खूपच प्रवीण आहेत. गाणी गातात, नाचतात, साधु माणसे चांगली भजने म्हणतात. आम्ही कोटेश्वर, अम्बाजी, सीयावा या ठिकाणी वात्रेला जातो. तिथे जाऊन आम्ही नाचतो, गातो आणि खूप मजा करतो.

भाषा : डुंगरी भिल्ली

सापेली सोपरी

आवा काठा मारवे झाईन भीलाना गीतां-वारता होधवा अनं मेळववाही मनं हुं मळु? आवो सवाल हेंलमा थाय. अंणी वेळां ऐक मोटा मननागानादानी ईयामा सेत आवे हें. १९८७ ना टाढ (जान्युआरी) ना मईनाना आणंद आलता भव बपोरे 'डुंगरी भीलोना देवियावाळाना अरेला: नवलाख देवीओ अने कवमीरो सोंपरी बारी पर्या पेस मार अरेलानो दांती काका राजा न ओणी सोंपरी आलवा अनं (माथाही) देवानो भार उताववा पोंस मउरा गॉम झाईरो अतो. हरदो सोवनी वेळामा सालवाही खुस्सी हो खल्लाटा मारतो अतो. मगरावाली वाटे 'बिल्यावाळु वेळु' अडोळी अगळ अंउओ त्येंक ऐक पाँगे लगरातो काळा खोबियानो भोटो भील हाँमो मळो. मार अरेलानो गानाओ केंब हें के नहीं, अंण झोंपवा सवाल करो, "काको राजे केंब हें? पेस अंणानी हाँमु झोवु. अमां अेक बीझाही सेतराया अं, ऐम ऐक बीझान झोता ठग मग ऊपा रई गा! थोरी वारतो हुं बोलावुं अंणी पाँण हुझ नें परी. पेस काको राजो बोलो, "पाई पगा थुं?" पेस वाट वीसमास बेही गा. बे वरह पेस आझ खेब (खेड ब्रह्मा) ही पनर गाउ दूरा बिल्यावाळा वेळाना ढोके अमार वणझाँणो भेटो थई गो'तो. काँणा आणंद ही बेयांनी आँखो वेंहरी. केंणा अेतही मारा खपे आथ पपाळीन पूसु, "कें झातो?" "तनं मिळवा!" में कउ. "अवण उं तो अरेला नहीं गाई हकतो!" अंणा पेस सियाब मईना मटोडा गॉमना उगतवनी हपाळही अेझा हाझा था'ता. पाँण अेक पाँगे खोब रेई रेई'ती. में अंणान गाधेला अरेला नी सापेली सोंपरी थेलामाही काटीन आथमा आली. अंणाना मखमाही सबदा नेकळी परा, "आई! हा! हा! सोंपरी पर तो नख्या उंस हुं ने?" काका राजा सोंपरी उपेंवनुं मखपाँनु नवलाई अनं आणंदही फेरवी फेरवीन झोवा लागा अनं केंवा लागा, "माररा खोलकं हें ने! उंस हुं ने! पेलो बेटो हें ऐंगो लखो हें ने!" ऐंणी सोंपरी उपेंवनां सितरांनां नाँम पारवा लागा अनं मार आँखो ऐंणाना मख पर फेलायेला सोवना आणंदन पीवा लागी. काका राजा सोंपरी खोलीन अक्षरो झोवा लागा पाँण अणभणता नरी. थेलामाही बीझी सोंपरी बारी काटीन ऐंणाऐ गाधेली लीटीओ वाँसी हपळावी:

नवी नवरातनो दन आवो...

बाईओ...

नवी नवरातनो दन ऐ...न आयो हें...

ऐणानी गाधेली स लीटीओ सोंपरीमाही होंपळीन, गडा मख उपर सेतन झनमु! काका राजा खुस्सीहा खल्लाटा मारता अगळनी लीटीओ गावा लागा: सुँउन सरावटी वात सोळ हें...बाईओ...

होन्नाना पावणे वमणा ऐ... न लागी हें...

होन्नाना... कांबीऐ वमत माँडे हें... बाईओ...

होन्नाना पावणे वमणा ऐ... न लागी हें...

झुन तो झाहें न नेंसोणी... बोले हें... बाईओ...

झुन झाहें... नेंसोणीओ... वे बोल हें...

उं ऐणान मख उपेंव आवेली खुस्सीन पॉमतो अतो नं माखो हवदो सोंतोही किलोल करतो'तो. मनं लागु के अवण माख किया सॉदरनी झकव अती! केंणी पीढीओनी हगरी राखेली मांघी मूरी, ऐणान स वियाझ हाथे पासी जिवी अती, अनं माख मेंमत फली अती.

थोरी वेळना विसरोंमा पेस अमां ब्रेय धेंमें धेंमें ऐंडता, वातो करता मटोडा बाँज आवा. डागतव कनही ऐणो वास्ते दवा लीती. झावानी वेळाऐ बीझा अवेळना राग पुराववावाळा वास्ते हात सॉपरीऐ आली.

थोरा दन पेसे ऐणान फरी वाख लखवानी(लकवानी)वेळ उपरी अनं ऐणा कुटुंबीना वासी था. लोकाई वेळाऐ उं पॉस महुडा गॉम गो. कळहा कुटुंमे ऐणावी झंगीनी मेंठी वातो करी, अनं अमां दःखी थां. सेले काका राझाना एक झोखने मनं कउं, "पाई पगा, थारी सॉपरी तो बा होरीऐ राखी हहा हूतो. माख सैयो झोखी सॉपरी वॉसतो त्येंव तो बा, माँदमाही पॉण ऊपो थातो नं केंतो, सॉपरी झोखीन आहुय आवें नं नासुय आवें! अंणी वेळा मनं लागु के वननां आँणा बीतां-जरता भेली करवामां गमावेलां झंगीना थोरां वरहां कोममा आवां हें.

मीन मेळाचा मराठी अनुवाद

‘मुद्रित पुस्तक’

आदिवासी लोकसाहित्याच्या अशा दुर्मिळ आणि अतिशय खडतर संशोधन व संग्रहण कार्यातून मला काय विशेष लाभ झाला असा प्रश्न मला सहजच विचारला जातो. आताकेली माझ्या माहितीतील एका उदार गायकाची मला आवर्जून आठवण येते. -

१९८७ च्या जानेवारी महिन्याच्या एका आल्हाददायक दुपारी ‘डुंगरी भिलोना देवियबालाना अरेला, नवलाख देविओ अने करमीरो’ या पुस्तक प्रकाशनानंतर माझ्या पॉलिश राजाकाकांना ते पुस्तक देण्यासाठी व त्यांचे आभार मानण्यासाठी ‘पाँच महुडा’ यावी बात होतो. शिशिर ऋतुतील रम्य वातावरणात पदयात्रेच्या आनंदात चित्तवृत्ती जन्ममिलत होत होत्या. डोंगरी पायवाटेवर ‘बिल्या’ चा नाला ओलांडून पुढे येताच माझ्या समोरून एका पायाने लंगडत असलेला सावळ्या रंगाचा एक वृद्ध आदिवासी येतांना पोसला. माझे ओळखीचे राजाकाका घरी आहेत की नाही ? हे जाणून घेण्यासाठी मी प्रश्न केला.

‘राजाकाका घरी आहेत का ?’ असे विचारीत मी त्यांच्याकडे पाहिलं आणि आम्ही एकमेकांकडे आश्चर्याने पाहतच राहिलो. काही क्षणापर्यंत तर काय बोलावे हेच

सुचेना. अखेर राजाकाकाच म्हणाले, 'भगाभाई तुम्ही?'

असे म्हणत आम्ही पायवाटेवरच बसकण मारली. तब्बल दोन वर्षांनंतर 'बिल्या' च्या नाल्याच्या काठी खेडब्रह्मा गावातून ७५ किलोमीटर दूर आज अचानक आमची भेट झाली होती. आनंदातिरेकाने दोघांच्या डोळ्यात आनंदाश्रु वाहत होते. प्रेमपूर्वक नजरेने एकमेकांच्या पाठावरून हातांवरून त्यांनी विचारले, 'कुठे निघालात?'

'तुम्हालाच भेटायला.' मी उत्तर दिले.

'पण मी आता 'अरेला' (कथागायन) साठी प्रसिद्ध झाली.' असं म्हणत त्यांच्या चार महिन्यापूर्वी आलेल्या पक्षघाताच्या झटक्याची माहिती दिली. 'मटोडा' गावाच्या डॉक्टरांचे उपचार आणि औषधपाण्याने ते बरे झाले होते, पण पायात थोडा लंगडेपणा राहिला होता.

त्यांनी गायिलेल्या 'अरेला' (कथागायन) ची नुकत्याच प्रकाशित झालेल्या पुस्तकाची प्रत मी पिशवीतून काढून त्यांच्या हाती दिली. ते पाहून त्यांच्या मुखातून उत्स्फूर्त उद्गार बाहेर पडले, 'अहाहा ! पुस्तकावर तर मीच आहे.' असं म्हणत पुस्तकाच्या मुखपृष्ठाला अत्यानंदाने व आश्चर्याने ते उलटून-पालटून पाहू लागले अन् बोलू लागले, 'हे माझचं घर आहे, आणि मीच आहे ! हा जो जवळ बसलाय ना, तो 'लखा' आहे !' असं म्हणत ते पुस्तकांवरील चित्रांची व व्यक्तिरेखांची ओळख सांगू लागले. त्यांच्या चेहऱ्यावरील विलक्षण आनंदाला मी डोळ्यात सामावून घेत होतो. पुस्तक उघडून राजाकाका अक्षरे पाहू लागले, पण त्यांची निरक्षरता आडवी आली. पिशवीतून दुसरी प्रत काढून मी त्यांनीच गायिलेल्या काही ओळी त्यांना ऐकविल्या....

"नवी नवरातनो दन आवो

बाई वोSSSS

नवी नवरातनो दन ए... न आवो है।...."

.... त्यांनीच गायिलेल्या गीताच्या ओळी पुस्तकातून ऐकून त्यांच्या सुरकुतलेल्या चेहऱ्यावर नवचेतना व उत्साह निर्माण झाला. उत्साहाने राजाकाका गीताच्या पुढच्या ओळी गाऊ लागले....

"सूंड न सरावटी वात सोळ हे

बाई वो.....

होनाना पारणे रमणा ए... न लागी है !"

"होनान.. कोबाए रमत मांडे है....

बाई वो....

होनाना पारणे रमणा ए.... न लागी है"

"झुगता झाए न नेसांणा... बोल है...

बाई ओ....

झुग जा हे.... वेसाणाओ... रे बोल हे...."

.... त्यांच्या चेहऱ्यावरील अत्यानंद पाहून मी समाधानी होत होतो, मनोमन सुखावत होतो. आता अजून कोणत्या बक्षिसाची मला अपेक्षा असणार ? गेल्या कित्येक

वरी आदिवासी चेतनेचे सामायिक _____
विद्वज्जनासूनची त्यांची संचित मौखिक संपदा आज त्यांना व्याजासकट परत मिळत होती.
आणि नाझी मेहनत फळाला आली होती.

बोड्या वेळाने आम्ही दोघे हळू हळू चालत-चालत मटोडा गावी गेलो.
बोड्यांकडून औषधे घेतली आणि निरोप घेते वेळी त्यांच्या सात सहकलाकारांना
वेळ्यासाठी पुस्तकांच्या सात प्रती त्यांच्या सुपूर्त केल्या.

काही दिवसानंतर त्यांना पुन्हा पक्षाघाताचा झटका आला आणि त्यातच ते
सर्वांसमो झाले. त्यांच्या दशक्रिया विधीसाठी मी त्यांच्या गावी गेलो. तेव्हा त्यांच्या
कुटुंबातील सदस्यांनी त्यांच्याकाही संस्मरणीय आठवणी कथन केल्या, त्या एकतांना
आम्हा सर्वांनाच शोक अनावर झाला. शेवटी निघतांना राजाकाकांच्या एका मुलाने मला
सांगितले,

‘भगाभाई, तुमच्या पुस्तकाला वडील नेहमी उशीखाली ठेवून झोपायचे. माझा
मुलगा तेव्हा तुमचं पुस्तक वाचायचा, तेव्हा वडील आजारपणातून उठून उभे राहत, आणि
व्याप्त... ‘पुस्तकात लिहलेलं ऐकून हसूही येतं आणि नाचावसही वाटतं!’

... या प्रसंगामुळे मला जाणवलं की या आदिवासी प्रांतातील समृद्ध मौखिक
साहित्याचे संकलन करण्यात आयुष्यातील जी महत्वाची वर्षे व्यतीत झाली होती, त्यांचे
आव सार्थक झाले होते.

भाषा : भांतु

दबाण खसोडो झुबेशा कोपोंशिनान महारकु भीख मांगते कही दीए

२००४ म कॉंग्रेस सरकार का पहेला बजेट पड्या. उस-म गुजराता खाता तो काई खास कड थीया अमदावादा कु ईस बजेटम मेगासीटी जाहेर करी. ईस जाहेराता के कारण अमदावादा कीया झूपडीयाँ हटाईकर बस्ते बड़े कर-ण अरु बड़ीयाँ ब्रीलडींग बनार-ण का काम सुध्दा के धोरणगा व शक होइ गया. ईस काम्मा के शकआत्ताम ज गुजराता के मुख्यमंत्रीआ के मतविस्तार यानी क मणिनगराम छेले ४० बरस स नहानीया झूपडीयम रहणेवाले साँसी लोग क सब-स-वधा-र तकलीफ पडी.

ईददा तो सन १९९८ स ईनकीया झूपडपट्टीयाँ ६ फेर-र टूट्टी गया. पण ईस जाहेरा-ता के बाद ईनकीया झूपडीयाँ जरा वधा-र फेरर टूट-ण लाग्या. ईस बाता कू लेई कर में ईस बस्तीयान रहते अेक आशावादी जवान मुकेश साँसीयास बात करी. मुकेशान अपणे टूट्टोडीयाँ झूपडीयाँ साम्म बेसी कर बात करी.

“ हम कुल सात भाई ह म्हावे सात भाई-अ के पिबवार कुल ४२ माणस ह जो भासस्ता के अलग-अलग भगम रहते ह.

म्हावे बाप-दाददे ऐक जग्या स दूसरे जग्या फीर्री कर धंधा करत थीऐ. हम भी उसी धंधेम लाग्गी गये. आजकाल हम नकशे बेक्सी कर म्हावर गुजरान चलावते ह. म्हावे टाबर नीशाली म कड जाते ह, पण हम दुनिया के टाबर-र कु ऐ बी सी-कक्के-जानवर के नाम वगेरे जैसे चार्ट बेची कर उनका ज्ञान वधावते ह. हू ईस काम्माम छेले १४ बरसस ह. हू सवा-र १० बज-स लेईकर सांजा के सात बज-ज सुधी अमदावाद शहेराम फीर्री कर रोजा के ५० स १०० रुपीए सुधी की कमाणी करी लेता थीआ. हम जउ रहते ह उस जग्या कु पेंडा कहते ह. हू ईस वेडेम जनमास-ज बहेता ह. म्हावे हुझुर्ग जब औट्र आईकर बस्से तबर-स लेईकर १९९८ के बारमे महिने की २३ तारीफ्या सुधी हम धणे-ज शांतीयान म्हावा जीवन बीताई रहे थीअे. ईस दिन पहेली बार कोपोंशिनान म्हारीया झूपडीयाँ तोडी दीया अन म्हावन कू शहेर छोड़ी द-ण की धमकी दी. तबरस-स लेईकर आज सुधी लगभग १५ स २० फेरर म्हारीया झूपडीयाँ तोडी दणम आया. पहे-ल तो झूपडीयाँ तूटी जाणण के बाद लगभग हजार रुपीअेम नवी झूपडी उभर होई जाती थी. क्योकी थोडा घणा टूट्टोडा सामान भी हम उपयोगाम लेई लेत थीअे. पण २००४ के बाद तो झूपडी फेरसुन बनार-ण लगभग असंभव हो गवडा ह. २००४ स लेईकर आज सुधी म्हारीया झूपडीयाँ लगभग पांच फे-र तोडी दीया. अेक पे-र नवी झूपडी बनार-णम अंदाजीत खर्चा १००० स १५०० ४६

कापिले का होता ह. जो घडी-घडी कर-णा असंभव ह. मेरी आखी बचत तो मेरी झुपडी बनाव-णम ज खलास होई गई. आज भी मकु मेरे छे टाब-र कु, अने मेरी बेंरी कु रह-ण खातक घर कड ह. अन मेरे साथी लगभग ६००-७०० माणस ईसी तरह स बोझा पर आपणा जीवन काढी रहे ह.

महारे बुझुर्ग विचरता-भटकता जीवन जीव-ण कु मजबुर थीअे. बे कडी केब उम्मा आपण घर तो बनावते थीअे ज नाही. आज स लगभग ४५-५० बर-स पहिले उब बे कडी- स घूमते-घूमते गुजराता के सबसे बड़े शहर अमदावाद आये तो उनकु लाग्या के ईस शहेराम म्हावन कु बोजी-बोटी जगती तरह स मिलती रहंगडी. जीद पे अमदावादा के मणीनगराके झगगडीया पुलाके तीरे रह-ण लाग्ये. जोडीम ज रेल्वे स्टेशन हो-ण के कारण उनकु कडी आपका रहना थीआ तो आसानी होती थी.

हम मूल राजस्थानना के रहेवासी ह, हम राजस्थानना के 'चीडावाडी' जीले के 'झुंझण' गामडे के रह-ण वाले ह-म्हारे बुझुर्ग राजस्थान-स कब लीकते उसकी तो मकु खबर कड ह, पण आज भी उस गोंव्वाम म्हारे घणे संबंधी खबर ह. पण म्हा-र तो अब अपना जीवन ईसी शहेरा-म ज काढन-का. आजकाल मेरा घणा टाईम तो कोर्पोरेशन के चक्कर लगावणम अन दूसरे सोमो कु कोर्पोरेशनना के साहेबा की बात समजावणम ज चल्या जाता ह.

अन भी कड ह अन धंधा भी कड ह. धंधे के काममा क लीअे मकु घणीकेरे १०-१५ दिने बहार भी रहण पडता ह. पण जब-स झुपडीया टूट-ण शक हुआ तब-स में बहार जाण बंध करी दीआ. क्योंकि झुपडीयाँ तोड-त टाईम कों. आपणे साथी पोलीस भील्यावती ह, जो टाब-र अने बैरी साथी घणा ज खराब करीव करती ह. हु बहार गवडा होई अन को.

बोसीआ साथी आई जाव तो मेरी बेर घर का सामान संभा-ळ, टाब-र सोडा-उ कु खूब संभ-ळ काँ. ना के ईस 'दबाण खसेडो' झुंभेशा-न तो हमकु जीवनामने करी दीअे ह.

ह...ह... आजकाल मेरी बेरी आसपास के विस्ताराम भीख मांगी कर करई १०-२० रुपिये लावती ह, जिस कस टाब-र कु एक टाईमा का खाणा करीव होता ह.

हुंसे टाब-र कु लेई कर टूटोडीयाँ झुपडीयाँ के सामे बैठा रहता हु... अन आपणा कहता ह... क... कडी पोलीसकी गाडी तो नाही आई रही हन..."

दबाण हटाव चळवळ

कोर्पोरेशनने आम्हाला भीख मागते करून दिले आहेत

वर्ष २००४ मध्ये कॉॅंग्रेस सरकारचे प्रथम वार्षिक बजेट बाहेर पडले त्यात गुजरातसाठी काही खास नव्हते पण अमदाबादला ह्या बजेट मध्ये मेगासीटी जाहीर करण्यात आली. ह्या जाहिरातीच्या कारणी अमदाबादच्या झोपडपट्टींना हटवून कोर्पोरेशनने नवे रस्ते बनविले आणि नव्या ईमारती निर्माण करण्याची कामे सुद्धा सुरुवात केली. ह्या कार्याच्या सुरुवातीला गुजरातच्या मुख्यमंत्र्याचा मतविस्तार मणीनगरमध्ये मागच्या ४० वर्षांपासून लहानश्या झोपडीत राहणाऱ्यांच्या झोपड्याच प्रथम तोडण्यात आल्या. १९९८ ते २००४ पर्यंत त्यांच्या झोपड्या लगभग सहा वेळा तोडण्यात आल्या. ह्या मुद्याला घेऊन मी ह्या वस्तीमध्ये राहणाऱ्या एका आशावादी युवक मुकेश साँशीची भेट घेतली. मुकेशने स्वतःच्या तुटल्या गेलेल्या झोपडीच्या समोर बसून माझ्याशी गोष्ट केल्या.

‘आम्ही ऐकून सात भावंड आहोत. आमच्या ह्या कुटुंबात ४२ माणसे आहेत. भारतात वेगवेगळ्या भागात राहत आहेत. आमचे वाडवडील एका स्थळातून दुसऱ्या स्थळी फिरूनच उद्योग करत होते आणि त्यात आम्हीपण याच उद्योगात जुळलो. आजकाल आम्ही नकशे विकून स्वताःचे उतरनिर्वाह करीत आहोत. आमची मुलेबाळे तर कधीच शाळेत गेले नाहीत पण आम्ही जगातील दुसऱ्या मुलांना अे.बी.सी. क, ख, ग..... प्राण्यांची नावे वगैरे तसेच चार्ट विकून त्यांच्या ज्ञानाची वाढ करतो. मी ह्या उद्योगात शेवटच्या १४ वर्षांपासून आहे. मी सकाळी १० वाजल्यापासून सायकांळी ४ वाजे पर्यंत अमदाबादात फेरी करून रोजचे ५० ते १०० रुपये कमवितो. आम्ही जवळीक वस्तीस ‘पेडा’ म्हणतो, त्या ‘पेडा’ मध्ये मी जन्मापासून रहात आहे.

आमचे वाडवडील पासून थेट आत्तापर्यंत म्हणजे १९९८ च्या डिसेंबर महिन्याच्या २३ तारखे पर्यंत आम्ही इथे शांतपणे रहात होतो. पण एक दिवशी अचानक पहिल्यांदा अमदाबाद म्युनिसिपल कोर्पोरेशनने आमच्या झोपड्या तोडण्यासाठी आणि आम्हास शहर सोडून जाण्याची धमकी दिली. त्या नंतर लगोलग १५ ते २० वेळा आमच्या झोपड्या तोडण्यात आल्या. पहिल्यांदा तर झोपड्या तुटल्यावर साधारणतः हजारो रुपयात नवीन समानाची खरेदी करून पुन्हा झोपड्या बनवून घेत होतो पण २००४ नंतर तर झोपड्या बनविण्याचे लगभग अशक्य झाले होते. २००४ पासून लगभग आमच्या झोपड्या पांच वेळा तोडण्यात आल्या. नवीन झोपडी बनविण्यास आम्हाला १००० ते १५०० रुपयांचा खर्च होतो जो वेळोवेळी करणे अशक्य आहे. आमची सगळी बचत तर नवीन झोपडी बनविण्यातच जाते. आणि आज पण पुन्हा मी बायको पोरांसकट माझ्या तुटलेल्या झोपडीच्या जवळ बसलेलो आहे. माझ्या सारखेच लगभग ६०० ते ७०० माणसे ह्याच परिस्थितीत रस्त्यावर राहुन आपले जीवन जगत आहेत.

आमचे वाडवडील भटके जीवन जगण्यासाठी मजबुर होते, ते काही एका जागेवर जवळचे घर बांधून राहत नव्हते. भटकत भटकत ते जेव्हा गुजरातचे मोठे शहर असे अमदावाद मध्ये आले तेव्हा त्यांना असे कळले की इथे तरी आपल्याला रोजी रोटी काढण्याने मिळेल या हेतूने ते अमदावादच्या मणीनगर विस्तारात आलेल्या झगडीयापुला गावी राहू लागले. जवळच रेल्वे स्टेशन असल्यामुळे त्यांना कुठेही जाण्यास सरळ पडत होते.

आम्ही मुळ राजस्थानचे राहणारे आहोत. राजस्थानच्या 'चाडावाडी' विभागातील झुझु गाव आमचे मुळ. आमचे वाडवडील राजस्थानातून केव्हा बाहेर पडले तेव्हा माहित नाही. पण आजही माझ्या गावात माझे नातलग राहत आहेत.

पणु आम्हास स्वताःचे जीवन तर इथेच याच शहरामध्ये जगावयाचे आहे. आजकाल माझा जास्तीत जास्त वेळ कोर्पोरेशनचे धक्का खाण्यात आणि तेथील साहेबांना समजवण्यातच जातो. माझ्या जवळ काही काम धंदा सुद्धा नाही. काम शोधण्यासाठी जमिनी वेळा १०-१५ दिवस बाहेर जावे लागते पण आता जेव्हापासून झोपड्या सोडण्याची सुरुवात झाली आहे तेव्हापासून बाहेर जाण्याचे बिलकुल बंद केले आहे. काय की झोपड्या तोडल्याच्या वेळी कोर्पोरेशनवाल्यां बरोबरच पोलीस पण जवळच असतात. ते मुलवाळ आणि बायकांशी खुपच वाईट वागतात. अशा वेळी मी जर कायसाठी बाहेर गावी गेलो तर माझ्या मुलांबाळाची कोण काळजी घेईल.

छा दार हटाय झुंवेशाने तर आम्हास भिख मागते केले आहे.

आजकाल माझी बायको जवळपासच्या विस्तारात भीख मागुन २०-३० रुपये घेऊन येते ज्यामुळे एकेवेळी जेमतेम जेवण मिळते. मी माझ्या ६ मुलांना घेऊन, माझ्या कुटुंबा झोपडीमनोर बसुन त्यांचावर लक्ष ठेवतो. कुठूनही पोलिसची गाडी तर येत नाही का?

आदिवासीसुनं अक्षर 'आंदोलन'

मांगला वीस-पंचवीस वरीसपशी ज्या ज्या राज्यसुमा आदिवासी वसुती शे त्या राज्यसुमा नवीन परकारन 'अक्षर आंदोलन' उभं राहेल दख्वास. पश्चिम भारतमजारला शिकेल सवरेल आदिवासीसले राजस्थान मजारला उदयपुरले आनि मध्येप्रदेशमजारला भोपालले आदिवासी संस्कृतीवर ज्या पुस्तकं प्रकाशित जयात, त्या माहीत शेतंस दिल्लीले आनि झारखंडी संस्कृती वाढावाकर्ता 'रमणीका फौंडेशन' नहीथे छत्तीसगढनी लोकसंस्कृतीकर्ता, पुढे इयेल 'छत्तीसगढी लोकाक्षर' यास्नीबी माहिती आपुले शे. कौमासा, आरवली, उद्धोष, आम-आदमी आनि छत्तीसगढी लोकाक्षर हया नियतकालिकं जास्त लोकसपावत जातंस. तरीबी बाकीना नियतकालिकं भारतातला आदिवासी भागमाँ आता आता जावा लागात. मी आत्ताच झारखंडले जायी वनू. तटे शंभरथीन जास्त आदिवासी भाषासुमा लिखान करनारा लेखक हजर व्हतात झाडी बोलीमा पाच सहा नियतकालिकसुनी माहिती माले तटे मिलनी. ओरीसा, बिहार, झारखंड, छत्तीसगढ, आंध्र आनि महाराष्ट्र हया राज्यसुमा उलसासपशी मोठासपावत शंभरथीन जास्त नियतकालिकं प्रकाशित व्हतंस आदिवासी भाषासुमा छापेल पेपरं ते आखो निराळाच उत्तर पूर्वकडला राज्यसुमा(अकणाचल आनि नागालँडमा) सोतान्या कुर्कबासी, अंगामी, आओनागा अशा मुख्य भाषासुमा लिखान व्हस. प्राणि या साहित्यले सरकारना आधार मिलीसन शिकाडास बी. जशी अकणाचलमा तठली भाषानी लिपीकर्ता आंदोलन जयात संताली भाषानी लिपी तयार करानी ज्यास्नी कोशीश कर्या त्या मूर्मूनी जनम शंभरी तटे साजरी व्हयी-हायनी.

१९९६मा मी केंद्रिय साहित्य अकादमीकर्ता भारतीय आदिवासी साहित्यनी येक पुस्तक साखवळी तयार करानं काम घिदं व्हतं, तधळ मन्हा आशे ध्यानात वनं, आदिवासी साहित्यमा रस धेनारसुनी संख्या भारतमा खूप शे. हायी काम हातमां धेवानं आगोदर माले त्याना अंदाज नव्हता. पन पुढे जश्या पत्रव्यवहार वाढत गया, तशे वेगवेगळा राज्यसुमातला आदिवासी साहित्यना अभ्यासक भेटत गयात. मालेबी आदिवासी साहित्यना समाजमजारला आवाका ध्यानात वना.

ह्या सगळा लेखकसुमा माले येक येगळंपन दिसनं. त्यासुमा राजकारननं भान आति आपलं सांस्कृतिक भान यासुना चांगला मिलाफ व्हयेल शे. आजपावत 'आदिवासी संस्कृती नष्ट व्हयी चालनी, ती आता सगळी बुडी जायी. तिनं नावबी उरनार नही,' आशा आबोळ्या ठोकनारा आदिवासी लेखक माले

विस्तार नाही. कायमत्रं आणि तव्हडापुत्रतं नी भीती फक्त गैर आदिवासीस्लेच
साज, ती भीती नाही. इनाकारन आबोळ्या, बळेबळेच वडनं, बिनबुडना आळ
जेत आदिवासी करतं नाहीत म्हनून त्यासना साहित्यमा राजकीय भान ववं-
आवत लो सत्ताजमजावली साठमादीनी वड दिसत नाही. यानाच अर्थ दलित
साहित्यातीत आदिवासीनं अक्षर आंदोलन येगळं शे.

स्ती
धम
खेले
कं
ती
पुढे
सी,
स्त
सी
टे
त
ग,
सी
सी
सा
गे,
ले
सी
ती

येकदाव केरळमजावला वायनाड जिल्हातीन डॉ. बेबी त्यासना
उपराईनले वीरत तेजगडले वंधात. त्यासनी सोता वचेल काही गाना म्हनात.
सुब्रमण्यम इवो. नात्रासमा आदिवासी अस्मितानं भान व्हंतं. 'आदिवासी एकता
परिषद' सा संमेलनमावी नाचगाना व्हंतंस. त्यामावी अस्मिता हाऊ गाभा-
नास. येक पळी समज-हास. उपळपना, सवंगना, वडावड, आजिबात-हात
वही. मुद्रित महिमा दिल्हीले भाषा केंद्र आणि इंदिरा गांधी राष्ट्रीय कला केंद्रनी
विशेष राष्ट्रीय विमुक्त आणि आदिवासी सम्मेलनमा हाऊच आनुभव वना
आदिवासी शिकेल सवरेल सुशिक्षित लोकसना नजरमा जरी आंगठेब्रहादूर
करीत लो त्यासना चांगली सांस्कृतिक इदया भवेल न्हास.

ते
ले
सी
ती

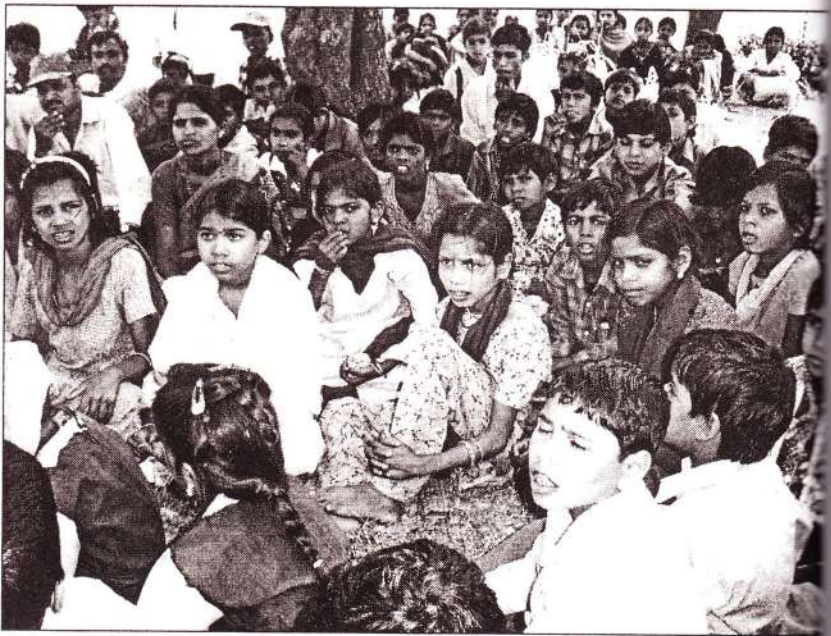
'डोल' काढतं मांगे ज्या येगयेगळा हेतू व्हतात. लोपेकी येक म्हनजे
आदिवासी सावनात येक आंदोलन उभं करतं. १९९७ मा 'डोल' काढानं
आता. १९९९ वावत 'डोल' आठ भाषासमा झळकाले लागा. मंग मराठी आणि
सुब्रमण्यम भाषासमावी डोल निंघाले लामा. सुब्रवातले 'डोल' मातीन गुजराथ-
मानासुनवावत्या आदिवासी बोली भाशास्ले, अक्षर, कप देवानं त्या
मानासुनवावत्या वेळवस्ले लिहितं करवं, या आदिवासी चाळीबितीसनी माहिती
सुमना आदिवासीसवावत पोचाउनं आशी कोशीश व्हती. हया कोशीसमा जो
बावी साजविक, सांस्कृतिक परिनाम ज्या त्यानी नोंद इतिहास घीच आता
'डोल' मा आता येकदाव नवा बदल करानं आम्ही ठराय. आता येगयेगळा
आदिवासी सत्ता एक दुसरांना जास्त जवळ ची. त्यासनामा सांस्कृतिक
आवाज लवच न्हयी. आदिवासी समाज आणि आधुनिक सुधावेल समाज
मानासुनवावत्या अंतरवी दिवसेंदिवस वाढी न्हायन आदिवासी समाजले इचाव
आपसाव परिसर करी देवानं कामवी डोल ले करनं पडयी 'डोल' आजपावत
लोड मानाव नियतकालिक व्हतं. पन आता सोतानी 'ऐतिहासिक' जबाबदावी
आवाजीसत रे, सोटी-रिहेल आदिवासी भाषानं नियतकालिक करनं गरजनं
करीत.

ते
ले
सी
ती

'डोल' संपादक मंडळनी आता येक सामुदायिक जबाबदावी राही.
'डोल' मा जरीन वडवती, त्यासना परिसरमजावला आदिवासी वाच सनी,
आपसावमाना त्या त्या परिसरमजावली भाषानं आत्मभान ठेवनं, हाऊ
कामासुन 'डोल' मा मुख्य हेतू राहताच नाही. उलट बाकीन्या आदिवासी भाषा
आवाजीसुनवावत्या वनेत आदिवासी सत्ता त्यासनी समानता नि भान वाढावान
कामासुन 'डोल' मा मुख्य उद्देश राही तीवाटकडे संपादक मंडळनी 'डोल' घी

जानं, हायी आजना काळनी गरज शे.

आवढा दोन-तीन वरीसमा 'ढोल'मा भारतमजारील्या खूब येगयेगळ्या भाषा इथीन आशे वाटस फक्त गुजराथ, महाराष्ट्र, मध्यप्रदेश आनि राजस्थान मजारीला आदिवासी भाषा 'ढोल' मा वन्यात तरी त्या चाळीसपावत जातीक छत्तीसगढ, झारखंड, आंध्र आशा राज्यसमा आदिवासी भाषा ढोल मा काबं घेन्या नहीत? येक आक्खा लेख जरी नसना तरी चार पाच वळी तरी हा भाशासूनया काबं घेऊ नहीत? आशा चार-सहा वळी घेनं आपुले आता काही आवघड शे का? आशा पद्धतवाला परत्येक आदिवासी भाशामजारील्या चार सहा वळी का व्हायेतना, छापेल नियतकालिक निघनं आनि त्ये जे भारतमजारीला सगळा मुख्य आदिवासी बोलीना समुदायपावत पोचनं ते भारतमजारीला आदिवासी गटनं 'सांस्कृतिक विश्व' तयार व्हायी. त्याले आप 'आदिवासीसून अक्षर आंदोलन' हया नाववरी वळखू 'ढोल' त्याना नवा रुप हया 'अक्षर आंदोलन' नी वाट तयार कराकर्ता बलकट 'आनि सक्षम' पाहिजे मी ढोल ना संपादक मंडळले शुभेच्छा देस.

आत्माराम राठोड

रुढीन अर्थमाय मारं काय जन्म नी ओयों. मारो जन्म ढिकाणहं 'टांडा' नावन उलखतला. टांडान काम चैन मुंखीन देखरेकमाय चालतलों. अने मुखीन बात हाजी ओहे अने बाक्ती ओहे तेरो शब्द आखा मानतला. तेरु कालू बी निर्णय आत्महत्यान समान ओहे तिबी तेर ओगल अरे तुरेन शब्द नी रोयतलों.

परंपरा देखा बाधायला टांडान जनजातिन माणहे आदिवासी धार्मिक विषयपर पूजणेन पध्दत, विधीन बाराम ओहलो बिना आदेशोन चालतलों. अने विन उपजारु जमिनीपर लोभी होवकारो पर व्याजता पोयहा लावीन लाचार ओयने जीवतला.

मारी आयी देखोबी मार बाबान आयतलान ओर मेहे आवतली. आमू तिनाहा दादी कोयतला. दादी मुखीन विश्वासू माणहन खुप हाजू ओतू. बिणेन अने कुणीन दबाब विना य सत्य रस्तापर चालतलो. जोहलो के दादीन विश्वास होवकारो पर ओती. तोहलोज मुखीया पर बी रोयतली.

आमरी वस्ती आठ खुपडीन टुली ओती. थुडा माणहन वस्ती शिवाय हरेक घरमाय हालीन मुयान हुरु बोणावतला. दिही भरीन मजूरी करोन थाकला इनू माणहेन पिणेन सवय ओती. खुप पिलीन इनू माणहोमाय जुलायतला. दगडा, डेंगारा दुहराहा देतला. आमू आखा पुया आमरी आर्यीही उलट सुलट ढोगीन तिंदरो जुलायतला देखणे जातला. पुछा आयी आमू आखाहा घर वापीस बुलाड देतली.

दुहे दिही वनजारा भाषाम झनसाबहु ओहलो कोयतला. एक पंचू बोहतलू. ओहला नसाब माय आयीहीहमेशा मुख्य हातलू. अने ची मेहे गर्वसे हाती लेती जातली. पंचान मिर्टींग दोह इग्यार वाजता होंदारेन सुरुवात ओचतली. अने हांजपर तीन चार वाजे हुद चालतली. पंचान बात होर गोयी की हालेन मुयान बोणावलू हुरु तियार ओय जातलू. राती जुलायलान दंड वसूल कोरतला. अने तिन् पोयहानमाय देखा आखान करी नवीन हुरु मागाळतला. खुद पिणेन पेल आयी पेळू घूट मेहे पियाळतली. मार बाबा सन्मान देखगे बाला आखा अने मेहे तिंदरो पिणेमाय देखा एक घुट आपतला. था आखा थुडीक वारीम उलटा लुटी पडी जातला. तिंदरा गोलास माय वाटतला. मेहे नाहा कोयणेहे हिंमत नी आवतली अने केहे करीन कोयणू यं बी मेहे मुंदू नी. मेहे दुध पियावणेन सोवय पावणेन करी ओयी खुप कोशिष कोरतली. तिना वयोमाय हुरु चारखणू पोड्य. शाकाम गोयलू तेवीं नसाब माय जाणेन बंद ओयलो. अने पिणेन बी बंद ओयलो. फसी खाणेन वेले एक घुट पिणेन करी आयी मंगोम आग्रह कोरतली.

पंचा हाते बोठीन मारी दिमाखमाय होवभाव आवी गोयली. मी थुडूक मोटू ओयीन आपणा बयो मायला सुरा हाते खेनेन टालदेळ. तिन्हाते खेलतलू ते मारी हार ओयलती. मेहे लाज आवतली. तेवीं मो सेटू धौवडी पडतलू. पुण टांडा मांयला पुया मेहे सुडतला नी. अने हाजा हाजा बुल बुलतला. तिनी बुलोमाय तिन् हाते खेनें मी जुडायतलू. मी हमेशा हार जातलू पुण मेहे आश्वासन नी आपसकतला ओहलो रुजो आतवलो.